

GİRESUN
ÜNİVERSİTESİ . UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

AVRASYA ARAŞTIRMALARI
ANA BİLİM DALI
Yüksek Lisans Tezi

Mohammad Osman YOUNOSİ
172028025

2019

GİRESUN

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

AFGANİSTAN'DA İSTİKRARSIZLIK VE TEMEL SEBEPLERİ
INSTABILITY IN AFGHANISTAN AND MAIN CAUSES

Yüksek Lisans Tezi

Mohammad Osman YOUNOSİ

DANIŞMAN

PROF. DR. BETÜL KARAGÖZ YERDELEN

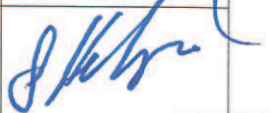

GİRESUN

2019

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 2019 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Mohammad Osman Younosi'nin "Afganistan'da İstikrarsızlık ve Temel Sebepleri" başlıklı tezini incelemiş olup aday 22 Ağustos 2019 tarihinde, saat 11.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Betül Karagöz Yerdelen	
Üye	Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat Hekimoğlu	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Abbas Karaağaçlı	
Üye		
Üye		

ONAY

...../...../201..

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Afganistan’da İstikrarsızlık ve Temel Sebepleri” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

22/08/2019

Mohammad Osman Younosi

ÖZET

AFGANİSTAN'DA İSTİKRARSIZLIK VE TEMEL SEBEPLERİ

1747 senesinde Ahmet Şah Durrani tarafından kurulan ve Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin öncülü sayılan Afgan İmparatorluğu'ndan bugüne kadarki sürede Afganistan içerisinde uzun vadeli istikrarsızlık söz konusudur. Kuzey'de Sovyet Rusya'nın; Güney'de Britanya'nın baskısıyla karşılaşan ülke çağdaşlaşma ve ulusallaşma girişimlerinde başarısız olmuştur. İktisadi yapıdaki, problemler, coğrafi yapı, kaynakların etkili kullanılamaması, çok kültürlü toplumsal yapı, yolsuzluk, eğitim sisteminin yeterli olmayan yapısı, adalet sisteminin hayata geçirilememesi gibi istikrarsızlığa sebep olan etmenlere ek olarak, Afganistan'da istikrarsızlığın önündeki önem teşkil eden engel uyuşturucu ekonomisidir. İran ve Pakistan ile beraber yazında Altın Hilal içerisinde sayılan Afganistan'da akyon ekonomisi 1989 senesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği işgalinin ardından artarak devam etmiştir. Başta mücahit sınıflar tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne karşı verilen mücadelenin finansının sağlanması sebebiyle Batı ülkelerinde hoş karşılanan uyuşturucu ekonomisi, iç savaş zamanında sınıfların birbirleriyle mücadelelerinin de finans kaynağı olmuştur. Afganistan içerisinde temelleri derinlerde olan politik ve iktisadi istikrarsızlık terör örgütlerini ve organize suç sınıflarını cezp etmiştir. Günümüz dünyasında karmaşık bağlantılar ağıyla sarılmış siyasi yapı sebebiyle Afganistan'da karşılaşılan güvenlik problemleri bölge devletleri tehdit etmekte ve global güvenlik problemlerine zemin hazırlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, İstikrarsızlık, Taliban, Kabil, Kandahar

ABSTRACT**INSTABILITY IN AFGHANISTAN AND MAIN CAUSES**

During the time passed since Afghan Empire founded by Ahmet Şah Durrani, which is accepted as the predecessor of Afghanistan Islamic Republic, there have been long term instability in Afghanistan borders. This country has faced with Soviet pressure in the north and Britannic pressure in the south and it has failed in its attempts towards modernization and nation building. Aside from problems in economic structure, geographic structure, ineffective use of the resources, multicultural societal structure, insufficient education structure and lack of an effective court system, drug economy is considered as one of the most important causes of instability. In the literature, Afghanistan is considered as a part of the Golden Crescent, among Iran and Pakistan, and opium economy in this country has been on the rise since Soviet Socialist Republics Union occupation in 1989. Drug economy was initially tolerated by Western countries because it was financing the resistance of mujahids to Soviet Socialist Republics Union and it has also financed war efforts in civil war era. Deeply rooted political and economic instability in Afghanistan borders has always attracted terrorist organizations and organized crime syndicates. In today's world where political structures of different countries are deeply bonded with each other, security problems in Afghanistan threaten other countries in the region and intensify risks of global security problems.

Key Words: Afghanistan, Instability, Taleban, Qandahar, Qabil

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
KISALTMALAR DİZİNİ	V
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	
AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ YAPISI VE TARİHİ	
1.1. COĞRAFİ YAPI.....	5
1.2. AFGANİSTAN'IN TARİHİ	7
1.2.1. İslam Öncesi Afganistan.....	7
1.2.2. İslam Sonrası Afganistan.....	10
1.2.3. Modern Afganistan.....	13
1.4. AFGANİSTAN'IN SOSYAL YAPISI.....	19
1.4.1. Tacikler	20
1.4.2. Türkmenler.....	22
1.4.3. Özbekler.....	24
1.4.4. Peştunlar	25
1.4.5. Hazaralar.....	26
1.4.6. Diğer Gruplar	28
1.5. AFGANİSTAN'IN EKONOMİK DURUMU	28
2. BÖLÜM	
AFGANİSTANDA BARIŞ SÜREÇLERİ	
2.1. KALKINMA	31
2.2. ULUS İNŞASI	38

3. BÖLÜM**AFGANİSTAN'DA İSTİKRARSIZLIĞI TETİKLEYEN FAKTÖRLER**

3.1. İSTİKRARSIZLIĞI TETİKLEYEN İÇ FAKTÖRLER.....	46
3.1.1. Şikayet Unsurları.....	46
3.1.2. Yolsuzluk ve Devlet Etkinliği.....	52
3.1.3. Bozuk Bir Devletin İnşası.....	53
3.1.4. Diğer Çatışma Etmenleri.....	54
3.2. ABD İLE İLİŞKİLER.....	55
3.3. BÖLGESEL AKTÖRLERİN AFGANİSTAN POLİTİKALARI.....	58
SONUÇ	61
KAYNAKÇA	65
ÖZGEÇMİŞ.....	71

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
ISI	: Pakistan Askeri İstihbarat Teşkilatı
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
KGB	: SSCB'nin İstihbarat Servisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SOFA	: Barış için Ortaklık Kuvvetlerinin Statüsü Anlaşması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

GİRİŞ

Afganistan; Hazarlar, Özbekler, Peştunlar ve Tacikler en bilinenleri olacak şekilde birçok etnik sınıfın hayat sürdüğü bir ülkedir. Afgan sözcüğü Peştunlar için kullanıldığı için devamlı bir tartışma konusu olmuş ve Afganistan içerisinde yaşam süren türlü yerel topluluklarca milli kimlik olarak görülme konusunda problem oluşturmuştur. Buna karşın Afganistan'ın yeni bir politik yaşam sürmeye başlaması ve milli sınırların belirtilmesi ile beraber söz konusu kavram, 'Afganistan Milleti' şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.

Şair İkbâl tarafından Afganistan; Kıta Asya'sının kalbi şeklinde tanımlanmıştır. En bilinen ticaret yollarından olan İpek Yolu'nun geçişi üzerinde yer alan Afganistan içerisinde söz konusu yolun kendisine kattığı stratejik ve jeopolitik önemi sebebiyle uzun yıllar süresinde büyük medeniyetler gövde gösterileri sergilemiş ve söz konusu uygarlıkların karşılaştıkları sahada devlet kurulamamıştır.

İlk yerleşimlerden bu yana, beş bin senelik bir geçmişi bulunan Afganistan Orta Asya'nın merkezinde bulunmaktadır. Tarihi süresinde birçok imparatorluğun dikkatini çektiği pek çok zorluk ile karşılaşmıştır. İmparatorlukların amaçları başta, Afganistan'ın stratejik durumuyla, Afganistan'ı denetim altına alarak Hindistan'ı ele geçirmektir. Buna ek olarak başka bir hedef, Asya ülkelerini de denetim altında tutarak Afganistan'ın yer altı zenginliklerini ele geçirmektedir.

İlk olarak Persler tarafından işgal edilen Afganistan hemen hemen 200 sene Perslerin himayesinde kalmıştır. Afganistan stratejik coğrafik konumu nedeniyle bunun ardından Batı'dan gelen Büyük İskender'in himayesine girmiştir. Büyük İskender'in ülkesine geri dönmesi ile 100 seneye yakın süre boyunca Yunanlılar Afganistan'a hakim olmuştur. Güney Asya ve Orta Asya, İran, Arap Denizi ve Hindistan arasında bir geçiş noktası yaratan Afganistan tarihinde Yunanlıların ardından Gazneliler, Harzemşahler, Araplar, Sakalar, Suriler, Hotekiler, Guriler ve Moğolların da işgalini yaşamıştır.

19 yüzyılda Afganistan içerisinde İngiltere ve Rusya'nın mücadeleleri ve güç gösterileri yaşanmıştır. Tarih süresinde politik geçmişine bakarak tarihçiler Afganistan'a türlü adlar vermiştir. Bunun nedeniyse Afganistan'ın farklı devlet ve milletlerin işgali altında kalmasıdır. Horasan ve Aryana gibi adların ardından

bugünün dünyasındaki haritada yerini alan bölgeye ‘Afganistan’ adını vermişlerdir. Buna karşın ülke politik tarihinin bölünerek türlü adlarla anılması kimi tarihçiler tarafından yanlış bulunmaktadır. Söz konusu durum pek çok düşünce temelli çatışmaya sebep olmuştur. Afganistan’ın ünlü tarih bilimcisi, Mir Gulam Mohammad Gubar’a göre Horasan, Aryan ve bugünün dünyasındaki Afganistan isimleri ülkenin tarihi isimleridir. Ona göre söz konusu üç tarihi ad aşağıdaki gibi açıklanmaktadır.

Aryana ismi ‘Arya ikametgahı ve hanesi’ anlamıyla kullanılmaktadır. Aryana ya da Eiryana ismi zamanla Pers sahasında değişerek İran adını almıştır. Güneşin doğuşu anlamına gelen Horasan, milattan üç yüz sene sonra ortaya çıkmıştır. 5. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar geçen bin beş yüz yıl ülkenin ismi olarak kullanılmıştır. 1900’lü yıllarda ‘Horasan’ sözcüğü yerini ‘Afganistan’ adına bırakmıştır. ‘Afgan’ sözcüğü onuncu yüzyıl itibariyle ülke içerisinde Peştun kabilelerin bir bölümü hakkında Müslüman kalemlerin yazılarına açığa çıkmış ve günden güne yaygınlaşmaya başlamıştır. 1900’lü senelerdeyse kelime ülke içerisindeki Peştunları kapsamıştır. Buna karşın Afganistan adı ilk olarak 1400’lü senelerde ülkenin kimi doğu bölgelerinde kullanılmıştır.

1500’lü senelerde söz konusu sözcük ülkenin doğu kesimindeki Taht-e Sülayman kasabalarına özeldi. 1700’lü senelerde Kabil’in batı bölgeleri için ‘Afgan’ sözcüğü kullanılmıştır. 1900’lü yıllarda Send Nehri’nden Kabilistan’a, Noristana ve Kaşmir yakınlarındaki Miltan ve Kandahar’a kadar uzanan bölge Afganların hanesi biçiminde ifade edilmektedir.

Hindistan 19.yüzyılda İngiltere’nin boyunduruğu altındayken Çarlık Rusya da Orta Asya’yı hakimiyeti altına alarak bugünün dünyasındaki Afganistan’la komşu olmuştu. Söz konusu iki ülke arasındaki çekişmeye ev sahipliği yapan Afganistan içerisinde bahsi geçen durum tarihe ‘Büyük Oyun’ şeklinde geçmiştir ve Afganistan bu dönemde güney ve kuzey arasında tampon bölge olmuştur.

Sözü edilen dönemin ardından yaşanan yıllarda sahadaki sorunları engellemeyen İngiliz yönetimi sömürge altındaki Hindistan’la tampon bölge olan Afganistan’ın sınırlarının netleşmesi için Dış İleri Sekreteri General Mortimer Durand’ı sahaya yollamıştır. General Durand Hindistan’a 1893 senesinin Ekim ayında gelmiş, Afganistan’ın güney sınırının şekillenmesi konusunda taslağını

oluşturduğu 12 Kasım 1893 senesinde Emir Abdurrahman Han'ın kabul etmesini sağlamıştır. Bununla birlikte sömürge devleti Hindistan'dan ayrılan Afganistan'ın bugün ki güney sınırları oluşturulmuştur. Buna karşın 1919 senesinde Afganistan'ın bağımsızlığının ilanına kadar sahada İngilizler ile mücadeleler devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngilizler Güney Asya'dan çekilmiş, Hindistan ve Pakistan adıyla iki farklı devlet 1947 senesinde kurulmuştur. Afganistan'ın milli güvenliğini iki nedenden kaynaklı endişe verici bir konuma getiren söz konusu politik havanın nedeni sahada yeni bir devletin kurulmuş olmasıdır. İlk olarak, saha içerisindeki güç dengesinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği lehine farklılaşmasıdır çünkü İngiltere sahada çekilmiştir. Diğer de, Pakistan sınırları içerisinde yaşam süren Peştunlara Afganistan ile bir araya gelme ve ya bağımsız olma ihtimalinin tanınmamasıdır ki Afganistan bahsi geçen nedenle, Pakistan'ın Birleşmiş Milletler üyeliğine ret oyu veren tek ülkedir. Peştunistan probleminin açığa çıkma nedeni her iki ülkede yaşam süren Peştun halkının fazlalığıdır.

Afganistan'ın kendine özgü konumu tarih süresinde kuvvetlerin ilgisini çekmiştir. Afganistan'da yaşam sürmüş olan Afganistan'ın mezarlığı şeklinde adlandırılmasına ek olarak Asya'nın merkezi ve kavşağı olarak da nitelendirilir. Pek çok makale ve yapıt Afganistan'ın iç yapılanmaları ve dış işleri hakkında türlü dillerde yazılmıştır. Görüldüğü gibi, Soğuk Savaş'ın ardından ülkenin düzeni yaşananlara göre biçimlenmektedir. 11 Eylül 2001 tarihi saldırıları ve ardından takip edilen stratejiler ve verilen tepkiler iddianın kanıtı olabilir. Afganistan aynı zaman dilimi içerisinde birden çok bölgede bulunduğundan sahanın ve uzak kuvvetlerin ilgisini çekmiştir. Jeostratejik yapısı temel alınarak, İstanbul süreci Afganistan vatandaşlarına istikrar ve barış getirmek, sahadaki ve bölge dışı ülkelerin menfaatlerini barışçıl yollar ile dengelemek hedefli olarak başlatılmıştır. Afganistan'ın öncelikle sahanın iktisadi ve politik yapısına entegre olması sürecin temel amacıdır.

Afganistan içerisinde kronik hale gelen istikrarsızlık olgusunun temelinde birbirine etki eden ve iç içe geçmiş, aralarında neden-sonuç bağlantısı bulunan toplumsal, iktisadi, jeopolitik, tarihi, politik ve demografik birçok sebep vardır. Bu

konuda araştırma yapanlara göre; Afganistan'ın kuvvetli, merkezi ve bütünleşmiş bir devlet yapısını engelleyen unsurlar coğrafi koşullar, etnik farklılıklar, mezhep temelli ve dini farklılıklar, kabile temelli toplumsal yapı şeklinde sıralanmıştır.

'Fund for Peace' tarafından oluşturulan rapor içerisinde yüz yetmiş yedi ülke içerisinde yüz yetmişinci sırada bulunan Afganistan'ı sözü edilen hale getiren nedenler merkezi hükümetin meşruiyet problemi, kamu işletmelerinin yetersizliği, yolsuzluklar, uyuşturucu hattı, devamlılığı olan etnik problemler, sınır problemleri, hükümetin halkın desteğini alamaması ve ayrıcalıklı sınıflardan kaynaklanan şiddet şeklinde sıralanmıştır.

Afganistan; hiçbir komşu ülkenin egemenlik kurmasının olası olmadığı demografî ve coğrafik yapısı, güvenlik koşullarını tek başına iyi hale getirme imkanına sahip olmaması ve komşu devletlerin türlü güvenlik kaygıları taşımaları gibi sebepler ile istikrarsızlığın yaşandığı bir ülkedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Afganistan'ı terk etmesinin ardından yaşanan iktisadi yıkım, denetim dışı kalan silahların kanun dışı piyasaya düşmesi, uyuşturucu yapılanması sebebiyle içerisinden çıkılmayan bir hale gelmiştir. Çeyrek yüzyıllık savaş, bir nesli zanaat edinme ve eğitim görme imkanlarından mahrum edilmiştir. Hanelerini ve ailelerini kaybeden herhangi bir vasfı olmayan söz konusu nesil, daha sonraki dönemde çıkacak iç savaş içerisindeki savaş ağaları ve etnik sınıfların silahlı insan kaynağı olmuştur. Afganistan radikal sınıfların üreme bölgesi konumuna ulaşmıştır.

İç savaşın yaşandığı dönemde neredeyse tümüyle harap olan Afganistan, Taliban döneminde yaşanan ağır zulme rağmen, kısmen de olsa bir istikrar kazanmıştır. Bu durum da, Amerika Birleşik Devletleri işgali ile sekteye uğramıştır. Taliban rejiminin 2001 senesinde yıkılmasının ardından ülke içerisinde yoksulluk, uyuşturucu ticareti ve güvenlik önem teşkil eden problemler olarak ortaya çıkmıştır. Bonn Konferansı'nın ardından, talep edilen iyileşme ve istikrar hayata geçirilememiştir. Bugünse Afganistan içerisinde on yedi eyalette güvenlik, beş eyalette alt yapı, dört eyalette eğitim, üç eyalette ulaşım, üç eyalette işsizlik, iki eyalette tarım ve bir eyalette yönetim öncelikli problemler olarak belirlenmiştir. Güneydoğu da ve güneyde güvenlik en önemli problem olarak görülmektedir.

1. BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ YAPISI VE TARİHİ

1.1. COĞRAFİ YAPI

Afganistan, kuzeydoğuda 70° doğu boylamındaki Wakan'dan, 61°31' doğu boylamındaki İran ile çöl sınırına kadar uzanır. 650.000 kilometrekarelik yüzölçümü olan Afganistan, California veya Nevada büyüklüğündedir ve iklimi ile yer şekilleri de bu eyaletlere benzemektedir (Kabil Büyükelçiliği, 2017, s. 2-3).

Şekil 1. Afganistan Haritası

Kaynak: (Afghanistan Embassy, 2019)

Ülke Wakan'ın en kuzeydoğu ucu ile Çin'e bağlanırken, kuzeyinde Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan, batısında İran, güney ve doğusunda ise Pakistan bulunmaktadır. Birçok araştırmacı Afganistan'ı farklı şekilde bölgelere ayırmıştır, ancak Dupree (2009)'nin 11 ana bölgeye ayırdığı çalışma bunların en gerçekçisi olarak görülmektedir. Bu bölgeler ya Hindukuş dağ sisteminin ya da düzlük veya çöllerin birer parçasıdır. Bu bölgeler aşağıda açıklanmıştır:

Wakan koridoru ve Pamir düğümü: Afganistan'ın "tava sapı" görünümünü yansıtan toprak parçasıdır ve bu şekilde bir sınır çizimi 19. yüzyılın politik koşulları sebebiyle yapılmıştır. Bu bölge, Çar Rusya'sı ile Britanya Hindistan'ı arasında bir tampon bölge olmuştur. Bölgenin dörtte üçünden fazlası 300 metreden fazla rakımlıdır ve 6.000 metreyi geçen sayısız zirveleri vardır. Dağlar arasındaki bazı düz vadiler insan yaşamına elverişlidir (Hirai, 2015, s. 2).

Badaksan: Afganistan'ın bu yüksek ve engebeli kuzeydoğu bölgesi yüksek zirveler, vadiler ve Alpin manzaralar ile karakterize edilmektedir. Çoğu zirve 4.000-5.000 metre, en yüksekleri ise 6.000 metredir. Buzullar kuzeyde, göller ise güneyde oluşmuştur (Deupree, 2009, s. 17).

Merkez dağlar: Hindukuş'un ana eksenini ülkenin merkezinde geniş, pervane biçimli bir oluşuma sebebiyet verir ve kuzeydoğudan güneybatıya kadar gider. Sayısız denecek kadar çok, neredeyse birbirine paralel vadiler bu dağ kitlesinden başlayarak dışa doğru yayılır. Merkezde iki ana geçit kuzey-güney bağlantısını sağlar. Bunlar batıya doğru olan Şebar ile doğuya doğru olan Sālāng'tır. En yüksek zirveler 4.000-5.000 metre arasındadır (Erman, 2017, s. 398).

Doğu dağları: Bu dağlar topoğrafik olarak karmaşık yüksek rakımlı tepelerdir. Rakımları 6.000 metre civarındadır ve büyük vadileri bulundurlar. Dört farklı vadi sistemi burada görülmektedir. Birincisi büyük, açık, alüvyon dolu ve yüksek dağlarla çevrelenen Kâbil vadisidir. İkincisi doğrusal Kūhestān-Panjšīr vadisidir. Bu vadi, Kâbil'in kuzeyindeki Kūh-e Damān havzasından kuzeydoğuya kadar uzanır. Üçüncüsü Ğōrbānd vadisidir, bu da Čārīkār'dan Şebar geçidine doğru yayılır ve batıya kadar uzanır. Dördüncüsü Nūrestān vadi kompleksidir, bu da beş büyük kuzey-güney vadisi ile otuz civarında doğu-batı vadisinden oluşur (Temizyürek, Barın, & Ustabulut, 2016, s. 156).

Güney dağları ve dağ eteklerindeki tepeler: Çok sayıda 2.500-3.000 metrelik alçak tepeler burada bulunmaktadır. Yükselti arasında birçok vadi ve geniş alüvyon ovalar bulunmaktadır (Deupree, 2009, s. 23).

Kuzey dağları ve dağ eteklerindeki tepeler: Bu bölge dağ platoları ve eteklerdeki tepelerden oluşan geniş bir bölgedir. Bazı tepeler 3.000 metreyi geçmektedir. Band-e Torkestān, Paropamisus, Kūh-e Čangār, ve Fīrūzkūh en

önemlileridir. Batıdan doğuya Morġāb, Band-e Amīr, Andarāb-Sayġān-Sorġāb sistemi ve Kondūz grubu vadileri bulunur (Afghanistan Embassy, 2019).

Türkistan ovaları: Kuzeydeki eteklerdeki tepeler rakım olarak küçülmektedir ve 300-400 metrelik taş tepeler oluşmaktadır. Kum tepelerinde, rüzgârla gelmiş tozlar ve tuzlalar mevcuttur. Kuru çöl tipi bölge, bataklık tarzı alüvyon balkonlar ile Āmū Daryā nehrinin taşkın yatağından ayrılır (CIA- The World Factbook, 2017).

Herat-Farāh ovaları: Bu bölge nispeten daha alçak, geniş ve çorak alüvyon ovalardan, havzalardan, alçak tepelerden oluşur. Genel yükseklik 1.000 metredir, bölgesel eğim batıya ve güneybatıya doğrudur (Encyclopaeda Iranica, 2018).

Helmand vadisi-Sīstān havzası: Merkez dağ sisteminde bulunan Helmand nehir sistemi, bu bölgenin merkezinden geçmektedir. Bir dizi bataklık ve gölden oluşan Hāmūn-e Helmand sisteminde kapalı Sīstān havzasına dökülmektedir. Çok sulak yıllarda kısa ömürlü tuzlu bir göl oluşturan Gowd-e Zereh de buraya dökülmektedir. Bölgenin tamamı 500-600 rakımlı bir alüvyon ovadır, kumlu ve kayalık bir çöl ile çevrelenmektedir (Deupree, 2009, s. 29).

Batı taşlı çöller: Buralar Helmand'ın kuzeyindeki susuz, çorak alüvyonlu topraklardır ve güneyden kuzeye uzanır. Dašt-e Ķaş ve Dašt-e Mārgō çölleri taşlık arazi ile karakterize olunur, bu bölgenin daha kaliteli topraklarını rüzgârlar uçurmuştur. Rakımı ortalama 700 metredir (Afghanistan Embassy, 2019).

Güneybatı'daki kumlu çöller: Bu bölge Rēgestān, Dašt-e Pōġdar ve Dašt-e Arbū'yü kapsar ve yukarıdaki bölge ile benzerdir. Ancak sabit veya hareketli kum tepeleri ile nemli, kumlu, killi sahil benzeri bölgeleri de içerir (Encyclopaeda Iranica, 2018).

1.2. AFGANİSTAN'IN TARİHİ

1.2.1. İslam Öncesi Afganistan

İslam öncesi Afganistan'ın tarihi M.Ö. 2500 yılında Oxus (Amu Derya/Ceyhan) Nehri'nin güneyi ile Baktriya ve Hindukuş Dağlarının eteklerinde yaşayan Kafkasyalı göçebe Aryanlar ile başlatılmaktadır. Daha sonradan

nüfuslarındaki artış dolayısıyla doğuya doğru yayılmışlardır. M.Ö. 2000-1200 yılları arasında, şu anki Afganistan bölgesine göç etmişlerdir. M.Ö. 700'den başlayarak bölge, Batı Perslerinden Medeslerin yönetimine girmiştir. İran platosundaki ilk imparatorluk da, Medesler tarafından kurulmuştur (Habibi, 1967, s. 23).

Afganistan'daki Medes hâkimiyeti, M.Ö. 550 yılında Persler tarafından tamamen sona erdirilmiştir. M.Ö. 500 yılında Kiros tarafından Ahemeniş İmparatorluğu kurulmuştur. Kiros, kısa sürede Anadolu ve Babil'i ele geçirerek güçlenmiştir. 1. Darius zamanında imparatorluk daha da yayılmıştır. En güçlü zamanında bu imparatorluk, Ege'den Hindistan'a kadar geniş toprakları yönetmiştir. Ahemeniş İmparatorluğu M.Ö. 330 yılında Gaugamela Savaşı'nda Büyük İskender tarafından yıkılmıştır (Faruq, 2013, s. 13).

Büyük İskender şimdiki Afgan topraklarını ele geçirdikten sonra Aria, Drangiana, Arachosia ve Bactria Kabilelerinin direnişi ile karşılaşmıştır. İskender'in M.Ö. 323 yılında ölümü ile imparatorluk parçalanmıştır. Hindistan'ın kuzeyinde kurulan Maurya İmparatorluğu, Afganistan'ı 120 yıl yönetmiştir. Bu süre zarfında Budizm, bölgedeki en önemli din haline gelmiştir. Daha sonradan kurulan bağımsız Bactria Grek krallığı da bu bölgede hüküm sürmüştür (Habibi, 1967, s. 24).

M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllarda göçebe bir halk olan Parthialılar, Batı Asya'ya gelmişlerdir. 100 yıl kadar sonra ise, başka bir İndo-Avrupalı grup olan Kuşanlar gelmişlerdir. Bactria Grek Krallığı'nın yıkılışından sonra kurulan Kuşan İmparatorluğu, dört yüz yıl kadar hüküm sürmüş ve Afganistan topraklarının çoğunluğunu elinde bulundurmıştır. Kuşan İmparatorluğu, Kâbil Nehri vadisinden yayılarak Parthialıların İran Platosu'ndaki eski topraklarını fethetmiş olan diğer Orta Asya Kabilelerini yenmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2008, s. 64). 1. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Kuşan kontrolündeki temel bölge Afganistan olmuş ve imparatorlukları Pamir Dağları'nın kuzeyinden Hindistan'daki Ganges Nehri vadisine kadar uzanmıştır. 2. yüzyılın başlarında en güçlü Kuşan hükümdarlarından biri olan Kanishka'nın yönetimi altında iken, imparatorluk en geniş coğrafi ve kültürel sınırlarına ulaşmış olup edebiyat ve sanatın merkezi haline gelmiştir. Kanishka, Kuşan kontrolünü İndus Nehri'nin Arap Denizi'ne döküldüğü noktadan, Kaşmir'e kadar genişletmiştir. Kanishka, dine ve sanata büyük önem vermiştir. Onun

yönetiminde Budizm, Orta Asya'da çok güçlü bir konuma gelmiştir. Ancak Kuşanlılar, yerel Budist ve Hinduları destekledikleri gibi, diğer yerel kültürleri ve hatta yerel tanrıları da desteklemişlerdir (DEİK, 2012, s. 2).

3. yüzyılda Kuşan kontrolü iyice zayıflamış ve yarı bağımsız birçok krallığa dönüşmüştür. Bu krallıklar, güç kazanan İran hanedanı Sasaniler için kolay hedef haline gelmişlerdir. 300 yılında Sasaniler, Afganistan'ı topraklarına katmışlardır. En doğudaki uzak bölgelerde vasal kralları göreve getirmişlerdir. Bunlara Kushanshah denmiştir. Sasaniler, zaman zaman büyük zorluklarla karşılaşmış ve Orta Asyalı Kabileler ile yaşanan sorunlar, bölgede istikrarsızlık ve sürekli savaş hali doğurmuştur (Faruq, 2013, s. 17).

Birlik olamayan Kuşan ve Sasani krallıkları, 4. yüzyıldan itibaren başlayan Kionit ve Hun saldırılarına karşı koymak için yeterli olmamışlardır. Özellikle Hephthalites, yani Ak Hunlar 5. yüzyılda Orta Asya'dan gelerek son Kuşan krallığını mağlup etmiştir. Tarihçiler, Ak Hunların kontrolünün yüz yıl kadar sürdüğünü ve bölgenin batısında küçük ölçüde kontrole sahip olan Sasaniler ile sürekli savaş halinde geçtiğini öne sürmektedirler. 6. yüzyılın ortalarında Ak Hunlar, Amu Derya'nın kuzeyindeki bölgelerde başka bir Orta Asya göçebe topluluğu olan Göktürkler ve Amu Derya'nın güneyinde yeniden dirilen Sasaniler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Ak Hunları yenen güçlere komuta eden Göktürk hükümdarına Sijin (10 Kabile lideri) unvanı verilmiştir. Ak Hunlar, özellikle Taşkent ve Buhara savaşlarında yenilgiye uğramıştır (Habibi, 1967, s. 29).

Shahi hanedanları, 3. yüzyılda Kuşan İmparatorluğu'nun gerileme döneminden erken 9. yüzyıla kadar, doğu Afganistan'daki Kâbil Vadisi'nin, kuzey Pakistan ve Kaşmir'deki eski Gandara eyaletinin bazı bölümlerini ellerinde bulundurmışlardır. Hanedanlar başlangıçta Budist iken, 870 yılı civarında Hinduğu dönmüşlerdir. Bu hanedanlık Afganistan'da İslam dönemine kadar hüküm sürmüştür. Rajput hükümdar Jayapala'nın komutasındaki Hindu Shahiler, Gaznelilere karşı modern Afganistan ve Pakistan bölgelerinde topraklarını korumak için hayli çaba harcamışlardır. Jayapala, Gaznelilerin gerilişmesini büyük bir tehlike olarak algılamıştır ve başkentleri Gazne'ye, hem Sebuktigin hem de oğlu Mahmud dönemlerinde saldırmıştır. Bu durum Müslüman Gazneliler ile Hindu Shahi

arasındaki mücadeleyi başlatmıştır. Sebuktigin, Shahileri yenmiş ve Shahiler tazminat ödemeye zorlanmıştır. Ödemeyi yapmayan Jayapala tekrar savaş alanına gelmiştir. Ancak Jayapala, Kâbil ile İndus Nehri arasındaki bölgenin kontrolünü tamamen kaybetmiştir. Jayapala, 1001 yılında bu sefer Gazneli Mahmut tarafından tekrar yenilgiye uğratılınca intihar etmiştir (Faruq, 2013, s. 21-22).

1.2.2. İslam Sonrası Afganistan

Arap orduları 7. yüzyılda İslam'ı, Suriye ve Mezopotamya'ya hızla yaymışlardır. 642 yılında Sasaniler, Araplara karşı ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Araplar alışkın olmadıkları Afgan arazisine ilk kez ayak basmışlardır. Afganistan'ın dağları, sert Kabile üyeleri tarafından savunulmaktaydı. Afganistan'ın kalbi olan Kandahar ve Gazne'ye yaklaşılrken, İslam'ın ilerleyişi oldukça yavaşlamıştır. Alınan birçok şehir de hemen ayaklanmıştır (Sivrioğlu, 2015, s. 419). Kâbil'i savunan Hindu olması muhtemel, Kabul Shahi hanedanına mensup bir Türk kraldır. Kâbil'i oldukça heybetli hale getiren bu hanedan, şehri kahramanca savunmuştur. Ancak Kâbil, 664 yılında yaklaşık bir yıllık bir kuşatmanın ardından düşmüştür. Araplar büyük kayıplar vermişlerdir. Gezneli tarihçi Al-Birumi, şehrin düşmesi ile tarihe karışan Hindu Shah hanedanının gerçekleştirdiği bu savunmadan övgüyle söz etmektedir (Bahadır, 2011, s. 709).

Prenslerin dağlardaki kalelerinin düşmesi için, iki yüz yıl daha geçmesi gerekecektir. Bu süre zarfında İslam orduları Herat, Samarkand, Kashgar, Seistan gibi şehirlerde başarıya ulaşmış ve bütün bu şehirler sekizinci yüzyılda Arapların yönetimine girmiştir. Kâbil'de oturan bir Arap temsilci, Bağdat halifesine vergi verilip verilmediğini denetlemeye başlamıştır. Ancak Kâbil kendi prensleri ile yönetilmiş ve sıkı bir Arap idaresi kurulamamıştır. Dolayısıyla bu tarihte henüz Kâbil'de kalıcı bir İslam idaresi bulunmamaktadır (CENTCOM, 2018).

Diğer taraftan, bu yeni dine karşı gelişen heves ve inanç, savaşan gönüllülerin oluşmasını sağlamıştır. Bu savaşçılar kâfire karşı, kutsal savaş verenlere katılmak için hazır olmuştur. Bazı erken İslam kaynakları, bunları hırsız ve uğursuz olarak nitelemekle beraber, zaman zaman başarı kazandıkları da vakidir. Örneğin Seistan'dan bir bakırcı ustası olan Yaqub ibn Layth Saffari, 871'de Kâbil'e doğru

yürümeye başlamıştır. Burada Hintli Rahip Kralları yenmiştir ve Krallar da, Gardez'e kaçıp yeni başkent olarak orayı ilan etmiştir. Birkaç sene sonra Amro ibn Laith tarafından oradan da kovulmuşlardır. Bu gelişmelerin ardından Kâbil'deki Hindu gücü kırılmıştır. 861 yılında kurulan Saffaridlerin yükselişi, Bağdat Halifeliği'nin zayıfladığının bir göstergesidir. Bu tarihlerde doğu eyaletleri, Arap yöneticilere karşı ayaklanarak yönetimi geri almışlardır. Kâbil de 900 yılına geldiğinde, geri alınan bu şehirler arasına girmiştir (Tunç, 2017, s. 13).

10. yüzyılda Samanid sarayında Alptigin isimli bir Türk köle, Horasan'daki Samanid güçlerinin komutanı olarak büyük güç sahibi olmuştur. 962 yılında bir saray entrikası sebebiyle yakalandığında kaçarak kendi krallığını kurmuştur. Bamiyan'dan güneye doğru giderek, 963 yılında dört aylık kuşatmanın ardından Gazne'yi almıştır. Ancak birkaç ay sonra ölmüştür. Bir dizi başarısız yöneticiden sonra şehir Sebuktigin'in yönetimine geçmiştir. Sebuktigin ile Gazneliler'in dönemi başlamıştır. Sebuktigin kısa süre içerisinde Kâbil başta olmak üzere çevredeki şehirleri, İslam adına hakimiyeti altına almıştır. Oğlu ise, 998-1030 arası hüküm süren Gazneli Mahmut'tur. Hindistan seferleriyle bilinen Mahmut büyük zenginlikler elde etmiş ve Kâbil'i de oldukça zenginleştirmiştir (İslam Ansiklopedisi, 2016).

Ghuridler, günümüz Afganistan'ının merkezinde bulunan bir bölgede kurmuşlardır ve 12-13. yüzyılda yaşamış olan İranlı bir Müslüman hanedandır. Ghuridlerin sınırları günümüz Afganistan'ı, doğu İran ve Hindistan'da Delhi'ye kadar uzanmıştır. 1175 ve 1192 arasında Shahabuddin Muhammad Ghauri, Afganistan ve Pakistan'da Gazne egemenliğine son vererek, 1148-1215 arası yaşayacak Ghurid Devleti'ni kurmuştur. Gazneliler'i yenen Ghurid sultanları, Hindistan'ı terk ederek Gazne'ye gelmişler ve Hindistan'ı da Türk Ghulamlar tarafından yönetmeye devam etmişlerdir (Bahadır, 2011, s. 718).

1030'da ölen Sultan Mahmut'un ardından giderek zayıflayan Gaznelilerin kuzeydeki yeni güçlerce yavaş yavaş ortadan kaldırıldığı uzun bir karışık döneme girilmiştir. Gazneliler'i ortadan kaldıran Ghuridler de, 13. yüzyılın başlarında Harezmiler tarafından yıkılmışlardır. Kâbil bu dönemde Bamiyan Krallığı sınırlarında bulunmuştur, ancak merkezi otorite zayıftır ve yerel yönetici ilk yetkili

olmuştur. Bu dönem nispeten barışçıl bir dönemdir, fakat Cengiz Han'ın gelmesiyle bu dönem sona ermiştir (Khelejani, 2013, s. 42).

Harezmi İmparatorluğu, Semerkant'tan Arap Denizi'ne ve Afganistan doğu sınırından Acemistan'a kadar uzanmıştır. O dönemde güçlü olan Sultan Muhammad, Moğollar ile karşılaştığında Moğolların isteklerini fazla ciddiye almamıştır. Cengiz Han, 1220 yılında 100.000 süvari ile Balkh'a gelmiştir. Bu durumda Sultan Muhammad kaçmış, savunmayı çok cesur ve kararlı bir adam olan Jalal-ad-Din'e devretmiştir. Jalal-ad-Din, Gazne'de Kabilelerden önemli bir güç toplamayı başarmıştır ve Cengiz Han'ın gönderdiği 30.000 atlıyı yenilgiye uğratmıştır. Cengiz Han bu yenilgiyi hiç hoş karşılamamıştır. Karşılaştığı her şeyi yakıp yıkarak bizzat güneye inmiştir. Bu güç karşısında hiç şansı olmayan Jalal-ad-Din de kaçmıştır. Mart 1222'de Moğollar Kâbil'e girmiştir. 1227'de ölen Cengiz Han'ın ardından eski Harezmi toprakları oğlu Çağatay'a kalmıştır. Afganistan'ı 100 yıl boyunca Moğollar yönetmiştir. Bu dönemin sonunda Moğol İmparatorluğu gücünü kaybederken, Kâbil tekrar güç mücadelelerinin odağı olmuştur (Bahadır, 2011, s. 720).

1136'da Semerkant yakınlarında doğan Timur, fakir düşmüş bir Türk klan şefinin çocuğudur. Timur, Semerkant'taki Türk yöneticinin yanında güç kazanmış ve onun kızı ile evlenmiş ve Moğolların, Semerkant'a dönmesi ile birlikte onların Tansoxiana'daki vekil yöneticisi olmayı başarmıştır. Ancak kısa sürede buradan kaçmak zorunda kalmıştır. Ününü tekrardan inşa eden Timur, yavaş yavaş Kâbil'den Aral Denizi'ne kadar kabileleri birleştirmiştir. Timur 1398'de, Hindistan seferine çıkmıştır. Bu dönemde Kâbil, Pir Muhammad yönetiminde refaha kavuşmuştur. Timur'un ölümünden sonra ise, hanedanı devralan Shah Rukh, devleti 1447'ye kadar yönetmiştir. Timur'un ölümünden yüz yıl sonra bile, onun soyundan gelen Uluğ Bey Kâbil'i yönetmekteydi (Khelejani, 2013, s. 52).

Kuzeyde Semerkant'ın hemen doğusunda bulunan küçük bir krallıkta, 1495 yılında 12 yaşında bir kral tahta çıkmıştır. Bu kral doğrudan Cengiz Han ve Timur'un soyundan gelen Zahir-ad-Din Muhammad, daha sonraki ismi ile Babür'dür. Kral henüz genç yaşında, Özbeklerin entrikalarına maruz kalmış ve birkaç yoksul takipçisi ile kaçmak zorunda bırakılmıştır. Önce zengin şehirleri yöneten akrabalarına ulaşmış, ancak onlar tarafından kabul görmemiştir. O da

Hindukuş'u geçerek, Ekim 1504'te Uluğ Bey'in veliahdından zorla alınan Kâbil'e gelmiştir. Kısa süre içinde halkın huzursuz olduğunu öğrenmiştir. Şehre saldıran Babür, tahttaki haksız hükümdarı indirmiştir. Kâbil'deki kabileler hemen Babür'ün hükümdarlığını kabul etmekle birlikte, diğer şehirler o kadar kolay ikna edilememiştir. Babür de Peshawar, Ghazni, Hazarajat, Ghor, Badakhshan ve Kandahar seferlerine çıkmıştır. Seferler sırasında kendi ailesinin Kâbil'deki isyanları ile karşılaşmıştır. Ancak bu durum Babür'ü yıldırmamıştır. Kuzey ve batıya ilerlemiş ve Kâbil'i de kontrol altına almıştır. Daha sonra da gözünü Hindistan'a dikmiştir. 1525'te Babür, Kâbil'i terk edip Hindistan'a sefere çıkmıştır. Bu seferden de başarıyla dönen Babür 1530'da ölmüştür. 18. yüzyıla kadar günümüz Afganistan toprakları Babürlüler, Buhara Hanlığı ve Safeviler tarafından paylaşılmış durumda idi (Khelejani, 2013, s. 55).

1709 yılında Mirwais Hotak, Safevilere karşı başarılı bir isyan gerçekleştirmiştir. Hotak Hanedanı 1738'da İranlı Afşar Hanedanı'ndan olan Nadir Şah tarafından yıkılana kadar devam etmiştir. 1747 yılında Nadir Şah bir suikaste kurban gitmiştir ve Afşar Hanedanlığı dağılmıştır (Bahadır, 2011, s. 722).

1.2.3. Modern Afganistan

Modern Afganistan'ın başlangıcı 1747 yılında Şah Durrani'nin, Peştun kabilelerini bir araya getirdiği tarih olarak kabul edilmektedir. Nadir Şah'ın ölümünün ardından bir araya gelen Afgan kabile reisleri, Ahmad Şah'ı Afgan Kralı ilan etmişlerdir. Yeteneklerini sergilemek zorunda hisseden Ahmad Şah, ilk olarak Kâbil'e saldırmıştır. Delhi'ye davet edilen Şah'a, Hint tahtı önerilmiş ancak o reddetmiştir. Birçok sefer yapan Ahmet Şah'ın, esas yeteneğinin insanları ikna etmek olduğu belirtilmektedir. Şah ülkenin dik kafalı kabile reislerini bir şekilde ulusal kimlik altında birleştirmiştir. Kandahar'daki başkentten yola çıkıp ülkeyi dolaşırken, Kâbil'e sık sık uğrayan Ahmad Şah, Bala Hissar'ın mağrur saraylarında değil, onunla görüşmek isteyen herkesin ulaşabileceği şehir içinde bir bahçede konaklamıştır. Bu ve benzeri basit jestler ile Ahmad Şah, "Baba", "Afganların Babası" olarak tanınmış ve Afganların topraklarını kurtarmış, Afganistan'ı kurmuş bir kahraman olarak nam salmıştır (Bimay, 2002, s. 13-14).

Ahmad Şah, Afganistan'daki ulusal bağları 26 yıl gibi kısa bir zamanda kurmuştur. Ancak 1772'deki ölümünün ardından kıskançlık bu durumu tekrardan tehlikeye atmıştır. Kandahar halkının tahta çıkmasına karşı gösterdikleri sadakatsizliğe bir ceza olarak, Ahmad Şah'ın taht için seçtiği ikinci oğlu Timur Şah, başkenti Kâbil'e taşımıştır. Bu dönemden sonra hızla değişen karışık bir politik dönem yaşanmıştır. Öyle ki Timur Şah'ın mozolesi bile bitirilememiştir ki, bu yapı bu karışık dönemlerin bir sembolü olarak Kâbil'in merkezinde halen durmaktadır (Alikhani, 2011, s. 23).

19. yüzyılda Bala Hissar'ın saraylarında, Ahmad Şah'ın sade yaşamı yerine görkem ve şatafata başlamıştır. Ancak bu görkem ve şatafat halkın sadakatini sağlamamıştır. Muhammadzai Hanedanı'nın ilk hükümdarı olan Dost Muhammad Han, tahta çıktığında otoritesi şehirden 150 kilometreden daha uzağa gidememiştir. Bu çember içerisinde bile, kabilelerin hepsi önce kendi şeflerini tanımışlardır. Bu çemberin dışında ise, ülke aynı aileden düşman yöneticilerce yönetilen Herat ve Kandahar arasında ikiye bölünmüştür. Taht adayları arasında en uygunu Amir Dost Muhammad olarak görülmüştür. Onun hanedanlığı sırasında Kâbil, sürekli sayıları artan Batılı ziyaretçilerin bir cenneti haline gelmiştir. Amir Dost Muhammad'ın konumunu koruma çabaları, oyuna dış güçlerin de katılımıyla iyice çaresiz bir hal almıştır. Napolyon'un İran'a ilgisi, Hindistan'daki İngilizlere 1809'da Kâbil Sarayı ile iletişime geçmek için önemli bir koz vermiştir. Rusya'nın güneye Oxus (Amu Derya/Ceyhan) Nehri'ne doğru ilerlemesi endişeleri arttırmıştır. Afganistan'ın İran'dan Orta Asya'ya doğru bir otoban olma pozisyonunun farkında olan İngilizler, 19. yüzyılın geri kalanında Kâbil'de, tahta kimin çıkacağına ve tahttan kimin ineceğine olabildiğince fazla karışmışlardır. Zira İngilizlerin korumaları gereken hayli fazla yatırımı mevcuttu. İngilizler askeri olarak da müdahalede bulunmuşlardır. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı 1838-1842'de, ikincisi ise 1878-1880'de gerçekleşmiştir (Farhang, 2015, s. 51).

Amir Dost Muhammad'ı tahttan indiren İngilizler, otuz yıl Hindistan'da sürgünde bulunan Şah Shujah'ı Kâbil'de tahta oturtmuşlardır. Şah Shujah'ı desteklemek isteyen İngilizler, Kâbil'de doğrudan asker bulundurmuşlardır. Şehirde konaklamak için duvarlarla çevrelenmiş bir bölge inşa etmişlerdir. Burada İngilizler ve Afgan dostları, çeşitli aktivitelerle keyifli zamanlar geçirmişlerdir. Ancak Kâbil

halkının çoğunda, İngilizlere karşı hoşnutsuzluk hâkim olmuştur. 1842’de Jalalabad’a giden İngiliz askerleri öldürülmüş, aynı dönemde Şah Shujah da pusuya düşürülerek öldürülmüştür. General Pollock komutasındaki İngiliz ordusu, intikam için Jalalabad’a gelmiştir, ancak İngilizler şehri terk edilmiş bulmuşlardır. 10 Ekim’de şehre İngiliz gücünün bir kanıtını bırakmak isteyen General Pollock, şehrin ünlü çarşısı Chahr Chatta’nın yıkılmasını emretmiştir. Bu esnada şehrin Bala Hissar dışındaki büyük kısmı da ateşe verilmiştir. Askerler şehri terk ettikten iki gün sonra bile, yangın sona ermemiş durumda idi (Bimay, 2002, s. 19).

İngilizlerin Amir Dost Muhammad’ı tahttan indirmeyi başaramamaları, otoritelerin Muhammad’a yeni bir gözle bakmalarına neden olmuştur. Ocak 1843’te tahta dönen Amir Dost Muhammad, daha sonraki yirmi yıl boyunca Kâbil’in kralı olarak hüküm sürmüştür, önce Kandahar ve kuzey bölgelerini 1853’te, 1863’te ise Herat’ı topraklarına katmış, birkaç ay sonra da ölmüştür (Bimay, 2002, s. 20).

Amir’in ölümü oğulları arasında taht konusunda anlaşmazlıklar yaratmıştır. Aynı dönemde Rusya Oxus (Amu Derya/Ceyhan) Nehri konusunda yeni girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu durum Afganistan’daki İngiliz ilgisini 1869’da yenilemiştir. Amir Sher Ali Han ile Viceroy Hindistan’da görüşmüşlerdir. Ancak Rusya ilerlemeye devam etmiş ve Kâbil ile düzenli olarak yazışmaya başlamıştır. 1878’de Kâbil’e bir misyon göndermelerinin ardından, Hindistan’daki Viceroy da, Kâbil’e bir İngiliz misyonu göndermiştir. Bu İngilizlerin yıllardır istediği, ancak Amir’in sürekli olarak reddettiği bir harekettir (Ghaznavi, 2013, s. 47).

Kral ısrarla iki misyonun da başkentine gelmemelerini istemiştir, ama pek dikkate alınmamıştır. 21 Eylül 1878’de, İngilizler Khyber Geçidi’ne gelmişlerdir ancak Ali Mascid’deki kaleden geçişlerine izin verilmemiştir. Bir ay geçmesine rağmen ultimatolarına da cevap alamamışlardır. İngiliz askerleri, sonunda Afgan güneydoğu sınırını güç kullanarak geçmişlerdir. Bu durum İkinci İngiliz-Afgan Savaşı’nın başlangıcı anlamına gelmektedir. Amir Sher Ali Han, bunu takiben Kâbil’den Rusya’ya doğru şikâyetle bulunmak amacıyla yola çıkmıştır. Kâbil’de bıraktığı vekili Yakub Han’dır

İngilizlerin Afganistan’da ilerleyişini engellemek için Yakub Han Gandamak’ta İngilizler ile görüşerek bir barış anlaşması imzalamıştır. Gandamak

Anlaşması'nın en önemli maddesi Afganistan yönetiminin bütün dış ilişkilerinin İngiliz Hükümeti'nin istek ve tavsiyelerine uygun olacaktır.

Amir Sher Ali Han, 1879'da Mazar-i-Sharif'te Rusya'ya kabul edilmedikten sonra ölmüştür. Yakub Han, Kâbil'de yeni Emir olmuştur. Ertesi Temmuz ayında Sir Louis Cavagnari, Kâbil'e gelerek kalıcı bir İngiliz misyonu oluşturmuştur. Bu da Gandamak Anlaşması'nın başka bir maddesidir. Eylül'de isyankâr askerler misyona saldırmak üzere üç veya dört kişi hariç bütün üyeleri öldürmüşler ve Bala Hissar'daki yerleşimlerini tamamen yakmışlardır. Bu haberi alan, zaten halihazırda mobilize durumda olan İngiliz askerleri, İngiliz-Afgan Savaşı'nın ikinci safhası için General Roberts komutasında harekete geçmişlerdir.

General Roberts, Logar Vadisi'nden girerek Ekim'de Kâbil'i işgal etmiştir. Shehrpur'da kantonlarını kuran askerler vadinin keyfini çıkarmaya başlamışlardır. Eski refahına kavuşan şehir tekrar hareketlenmiştir. Durum Afganlar açısından can sıkıcı hale gelmiş, Amir Yakub Han istifa etmiştir ve şefler oğlunu Emir yapmışlardır. Ancak oğlu sembolik bir liderden fazlası olmak için çok gençtir. Afganistan topraklarında eski düşmanlıklar, ordular ve hazırlıksız milisler Kâbil'e girdiklerinde zirveye çıkmıştır. Askerlerini dışarı gönderen General Roberts kantonun duvarlarının içerisine geri püskürtülmüştür. Kanton dokuz gün boyunca kuşatma altında iken, Afgan güçlerinin lideri Muhammad Jan Han şehrin hâkimiyetini elinde bulundurmıştır. Ancak saldırı alanı birdenbire terk edilmiştir.

Shehrpur'un duvarlarından dışarı çıkan İngilizler, dağlar ve ovaları sarmış olan binlerce düşman kabile üyesinin gitmiş olduklarını görmüştür. Şehir önlerinde savunmasız şekilde beklemeye başlamışlardır; zira şefler arasındaki müttefiklikler çözülmüş, askerler köylerine dönmüştür. Roberts şehrin kontrolünü İngiliz Hükümeti adına almıştır, fakat ilhak için hevesli değildir. Bütün amaçlara hizmet edebilecek bir lider arayışı, yakın zamanda küçük bir takipçi grubuyla Oxus (Amu Derya/Ceyhan)'u geçmiş olan Abdur Rahman'da son bulmuştur. Amir Dost Muhammad'ın 1863'teki ölümünden sonra Abdur Rahman, babası adına savaşan güçlü bir adam olarak ününü güçlendirmiştir. Babası ise, Abdur Rahman Rusya'da sürgünde iken bir yıllık bir hüküm süresinden sonra ölmüştür. Abdur Rahman'ın dönmesi oldukça olumlu karşılanmıştır (Hamşioğlu, 2016, s. 110).

Yeni Kâbil Emiri 22 Temmuz 1880'de resmen tanınmıştır. 11 Ağustos'ta İngiliz askerleri Kâbil'i terk etmişlerdir. Arkalarında her yönden bölünmüş bir ülke bırakmışlardır. Emir Abdur Rahman'ın otobiyografisinde yazdığı üzere, tahta çıkması ile birlikte kendi tebaası, akrabaları ve insanları ile mücadelesi başlamıştır. Ancak Emir Abdur Rahman bu iş için oldukça uygun biridir. Ülke içindeki isyanlara karşı güçlü ve acımasız, dış ilişkilerde bilgili ve yönetici olarak beceriklidir. Kaosu kısa sürede yenerek istikrar sağlamıştır. Kandahar ve Herat, Kâbil'in otoritesine boyun eğmiştir. Komşular ile uzun süredir yaşanan sınır sorunları çözülmüş ve bugünkü bildiğimiz Afganistan ortaya çıkmıştır (Yazıcı, 2011, s. 16).

1901 Eylül ayında Emir Abdur Rahman Bagh-i-Bala sarayında hayata gözlerini yummuştur. Çeşitli entrikalardan çekinilerek vücudu gizlice gömülmüştür. Oğlu Prens Habibullah 3 Ekim'de herhangi bir olumsuzluk yaşanmadan tahtı devralmıştır. Habibullah'ın hükümdarlığında, babasının ortaya koyduğu gelişim prensipleri takip edilmiştir. Emir Habibullah, Şubat 1919'da bir suikasta kurban gitmiştir (CENTCOM, 2018).

Emir Habibullah'ın yerine tahta çıkan Emir Amanullah, kısa zamanda birçok yenilik gerçekleştirmiştir. İngilizlerin, dış işlerine karışılması durumundan rahatsız olan Emir Amanullah, Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşını teşvik etmiştir. Torkham'da Khyber Geçidi'nde 3 Mayıs'ta çatışma başlamıştır. Ayın 24'ünde Kâbil, ilk hava bombardımanını yaşamıştır. Olayların komutasındaki General Nadir Han ve kardeşi Shah Wali Han merkez ve güney cephelerinde İngilizlere büyük rahatsızlık vermişlerdir ve İngilizlerin kontrolündeki Hindistan doğru ilerleme sağlamışlardır. 3 Temmuz'da ateşkes konuşmaları başlamış, 20 Temmuzda ise, iki tarafın diplomatları buluşmuşlardır. 8 Ağustos'ta Rawalpindi Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma Afganistan'a tam bağımsızlık tanıyan 22 Kasım 1922'deki son anlaşmanın öncesindeki geçici bir anlaşmadır (Yazıcı, 2011, s. 21).

1.3. AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Orta Asya devletleri bir geçiş sürecinde bulunmaktadırlar. Bölgede politik istikrarsızlık, ekonomik kriz ve etnik çatışmalar yaşanırken Afganistan'a duyulan yakınlık Orta Asya'nın bölgesel kimliğine yeni karmaşıklıklar eklemektedir. Öte

yandan insan haklarını, ekolojik dengeyi, demokrasiyi ve dini uyumu sağlamakta zorluklar çekilmektedir ve bu da bölgede istikrarsızlık doğurmaktadır. Uyuşturucu ve insan ticareti ile bölgesel çatışmalara nükleer silahların yayılması da eklendiğinde, bölge son derece gergin bir hal almaktadır. Afganistan'a 70'ten fazla ülkenin müdahalesi bulunmaktadır ve bu durum Orta Asya'yı dünya jeopolitik ikliminin odağına koymaktadır. Bu problemlerin hiç biri yakın zamanda ortaya çıkmış değildir. Orta Asya dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden biridir ve yüzlerce yerli kültüre ev sahipliği yapmaktadır. Bu gruplar birbirleriyle, moderniteyle ve dünyanın geri kalanı ile çatışma halindedirler. Bu durum Afganistan'da yaşananları da açıklamaktadır (Akkurt, 2004, s. 21-23).

Afganistan'da Tacikler, Özbekler ve Türkmenler önemli nüfuslu azınlıklardandır. Afganistan'da 40'tan fazla etnik grup, 50'den fazla dil-şive konuşulmaktadır ve her biri özgün kültürel özelliklere sahiplerdir. Bütün gruplar özgür olma utkusuna sahiptir. Afganistan dış etkilere açıktır ve bu yüzden de sürekli direnmektedir. Bütün etnik gruplar ve bölgesel topluluklar birbirleri ile mücadele halindedirler. Afganistan'daki Şii ve Sünni topluluklar, ülke dışındaki dindaşları ile de etkileşim halindedirler. Aynı durum ırk temelli olarak da yaşanmaktadır. Örneğin Afganistan'daki Özbekler Özbekistan'la, Tacikler Tacikistan'la yakinen bağlıdırlar. Dolayısıyla Afganistan'da olanlar birçok ülkeyi etkilemektedir (Büyükbaş, 2006, s. 23).

Afganistan'ın jeopolitik önemini arttıran diğer bir durum ise tarihidir. Afganistan tarihsel olarak Britanya Hindistan'ı ile Rusya gibi iki dev kolonici ülke arasında bir tampon bölge konumunda olmuştur. Afganistan'ın bu yüzden bilinçli olarak geri bırakıldığı söylenebilir; savaş lordları ve etnik liderler de bunun için kullanılmışlardır. Bu anlayışın izleri, Afganistan'da ulaşım ve iletişim ağlarının eksikliğinde görülmektedir. Afganistan ilerleyen dönemde Çarlık Rusya'sı, Sovyet Rusya, bağımsız Hindistan gibi, yeni güçlerin ortasında kalmıştır. Soğuk Savaş döneminde jeostratejik olarak çok önemli olan bu ülke, SSCB'nin dağılmasının ardından önemini kaybetmiştir. 1991-2001 arası kendi haline bırakılan ülkede Taliban gibi, devlet-dışı terör oluşumları gelişmiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD müdahalesine maruz kalan ülkede, buna rağmen halen köktendincilerin faaliyetleri devam etmiştir. Afganistan'daki durum Türkmenistan, Tacikistan ve

Özbekistan başta olmak üzere, çevre ülkeler için önemli bir sorun olmaya devam etmektedir (Priya, 2014, s. 97).

Afganistan bir tampon bölge olmasının yanı sıra, enerji zengini Orta Asya ile bu enerjiye ihtiyaç duyan Güney Asya arasında bir köprü konumundadır. Ayrıca dini ve politik açılardan Afganistan Orta Doğu ile sıkı bağlara sahiptir. Afganistan üç bölgesel sistem arasında kalmıştır. Bu sistemler Güney Asya, Orta Asya ve Basra Körfezi'dir. Bölgede Afganistan'ın bu merkez konumu hem Özbekistan ve Kazakistan gibi bölgesel güç olma çabasındaki ülkeler hem de Rusya, ABD ve Çin gibi küresel oyuncuların dikkatini bu ülke üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Çin eski İpek Yolu'nu diriltmek istemekte ve Afganistan'a yatırım yapmaktadır. Bunun için madencilik, tarım ve ulaşım alanında altyapı yatırımları yapılmaktadır. Wakhan Koridoru'nun özel bir ekonomik bölge olarak geliştirilmesi Afganistan'ı, denize kıyısı olmayan tampon bölge statüsünden çok daha farklı yerlere taşıyabilecektir (Warikoo, 2007, s. 61).

1.4. AFGANİSTAN'IN SOSYAL YAPISI

Afganistan Orta Doğu, Orta Asya, Hindistan alt kıtası ve Uzak Doğu olmak üzere dört ekolojik, kültürel ve stratejik bölgenin kesişim noktasında bulunmaktadır. Yakın geçmişte yaşanan savaşlardan büyük zarar gören bu ülke, içeride ve dışarıda büyük zorluklarla karşılaşmasına ve demografi, coğrafya ve küresel güç çatışmalarından dolayı çok zorlansa da, barış için çaba harcamaktadır. Tarihteki birçok koloni sonrası devlet gibi Afganistan da, multi-etnik bir devlettir; Afganistan'da birçok farklı kimlikle kendini tanımlayan ve birçok farklı dil konuşan gruplar bulunmaktadır (Saikal, 2006, s. 17).

Afganistan'daki etnik grupların kökenleri birçok tartışmanın konusudur. Ülkede birkaç yerli etnik grup olmakla birlikte Afganistan ne bir "korunaklı etnik yapı"dır ne de ulusal kültürü yekparedir. Çeşitlilik Afganistan'daki ulus inşasını engellemektedir. Afganistan sınırları içerisinde herhangi bir etnik çoğunluk bulunmamaktadır. Nüfusun çeyreğinden fazlasını oluşturan iki etnik grup mevcut iken, %5'ten fazla paya sahip beş etnik grup bulunmaktadır. Bu çeşitlilik Afganistan'ın geçmişte Proto-Aryan, Pers, Türk, Hint ve Moğol egemenliğinde

kalmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla aynı bölgede Kuzey Avrupalı, Güney Asyalı, Doğu Asyalı ve Doğu Avrupalı görünüşünde Afganlar bulmak mümkündür. Ülkedeki en büyük dört etnik grup Peştunlar, Tacikler, Hazaralar ve Özbeklerdir. Etnisiteler arasında dil, ırk veya din açısından keskin farklılıklar bulunmaktadır. Peştunlar %42 ile en büyük etnik gruptur. Peştunlardan sonra ise %27 ile Tacikler gelmektedir. Hazara ve Özbekler ise %9'luk nüfus dilimine sahip iki etnik gruptur. Diğer önemli etnik gruplar %4 ile Aymaklar, %3 ile Türkmenler, %2 ile Beluçlardır. Daha küçük etnik gruplar ise, nüfusun toplamda %4'ünü oluşturmaktadırlar (Mazhar, Khan, & Goraya, 2012, s. 99).

1.4.1. Tacikler

Afganistan'da 3,5 milyon Tacik yaşamaktadır. Bu insanlar Kuzey, Kuzeydoğu ve Kâbil bölgesinde bulunmaktadır. % 26-30 arası bir nüfus oranına sahip olan Tacikler, ülkenin en büyük ikinci etnik grubu konumundadırlar. Tacikler ülkede daha eğitilmiş ve vasıflı insanlar olarak bilinirler. Tacikistan'dan sonraki en büyük Tacik nüfusu Afganistan'da yaşamaktadır. Bilimsel kanıtlara göre Taciklerin tarihi, 4. yüzyıla kadar uzanır ve bu da onları günümüze kadar gelmiş gruplar arasındaki en kadim Orta Asya topluluklarından biri yapmaktadır. Kafkas ırkının bir Akdeniz alt grubu olan Taciklerin kökeni Perslere dayanmaktadır. Uzun, ince açık tenli, renkli gözlü ve sıklıkla kırmızı veya sarı saçlı insanlardır. Türkler ve Moğollar ile karışmaları sonucu badem biçimli gözler ve siyah saçlar da görülmektedir (Büyükbaş, 2006, s. 27).

“Tacik” eski bir Türk deyişidir ve Persli anlamına gelmektedir. Tacikler her zaman Farsça konuşmuşlardır; Afganistan'daki Tacikler Farsçanın Kral Darius'a dayanan Dari diyalektini konuşmaktadırlar. Ancak yalnızca onda biri okuma yazma bilmektedir. Afganistan'daki Tacikler kendilerine Tacik demek yerine genellikle ülkede yaşadıkları bölgenin ismini benimsemişlerdir. Taciklerin önemli bir bölgesi Kâbil'in kuzeyindeki dağlık ve engebeli Panjsher Vadisi'dir. Burada yoksul çiftçiler ve çobanlar düz çatılı kerpiç veya taş evlerden oluşan köylerde yaşarlar. Su bol olduğunda ülkenin en iyi yemiş ve meyveleri, aynı zamanda da birçok tahıl, burada yetiştirilir. 2001'de suikasta kurban giden, Afganistan'daki Taliban karşıtı direnişin saygıdeğer liderlerinden biri olan Ahmad Shah Masoud bu bölgenin yerlisidir. Daha

düşük yoğunlukta Tacikler batıdaki İran sınırındaki Herat bölgesinde yaşar. Üçüncü Tacik grubu ise, büyük ve daha eğitilidir; bunlar Kâbil’de yaşarlar. Bu insanlar varlıklı ve politik olarak etkilidirler. Tüccarlar ve çok yetenekli zanaatkârlar bu şehirli Tacik grubunun içinden çıkmaktadır. Taciklerde aile bağları kuvvetli olduğundan, şehirli Tacikler taşradaki aileleri ile güçlü bağlara sahiplerdir (Farhang, 2015, s. 511).

Tacikler esasen kabile bazlı bir topluluktur. Katı organizasyonel yapıyı uzun zaman önce terk etmişlerdir ancak kültürel gelenekler korunmuştur ve bunlar gözlemlenebilir. Bu gelenekler yüzyıllar boyu sayısız işgal gücüne ve yakın zamanda da Taliban’a karşı dayanmışlardır. Bir diğer sosyal gelenek olağanüstü bir misafirperverliktir; bu bütün Afgan halkları tarafından da paylaşılır. Misafir ağırlamak bir onur kabul edilir ve güzel bir yemeğe vesile olur. Tacik erkekleri tarafından hazırlanan “Osh” isimli özel yemek pirinç, kuzu eti, baharat ve sebzeler ile yapılır ve çok tahıllı ekmek, meyve, yoğurt ve çay ile misafirlere sunulur. Yoksul çiftçiler dahi misafirlerini çay, ekmek ve yoğurt ile ağırlarlar (People Groups , 2019).

Afgan Tacikleri 7. yüzyılda Araplar tarafından İslam dinine geçirilmişlerdir ve halen halkın hemen hemen tamamı Müslümandır. Taciklerin çoğu Hanefi Sünni’dir. Ancak aralarında İsmaili Şiiler de vardır. İslam hayatlarının her alanına girmiştir. Dini ritüeller kapsamında doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli yaşamsal olaylar için de törenler yapılır. Dindar kesim günde beş vakit namaz kılar. Taciklerde büyü, tılsım ve animist inançlar hâlâ oldukça yaygındır (Azimi, 2012, s. 127).

Tacik kültürünün geçmişten gelen gelenekleri kapsamında gerçekleştirilen şiir, masal, sanat, müzik faaliyetleri kültürel değerleri sergilemektedir. Halılar, seramikler, kostümler, erkeklerin renkli şapkaları ve mücevherler kültürün yaratıcı gösterimleridir. Geçmişte Tacikler camilerde detaylı ahşap tavanlar oymuşlar ve kitabeler yapmışlar, bunlara Farsça şiirler yazmışlardır. Afgan Tacik giyimi pek kendine özgü değildir, ancak erkeklerin nakışlı şapkalarını türbanla kapattıkları, kadınların ise peçelerinin üstünde şal tercih ettikleri görülmektedir (Farhang, 2015, s. 527).

Tacik kültürü ataerkildir, fakat kadınların işgücünde ve toplumda (Taliban dönemi hariç) diğer Müslüman gruplara göre, daha az kısıtlandıkları söylenebilir.

Özel hayatta ise, Müslüman kültürü kapsamında erkek avantajı görülmektedir. Kadınların miras hakları yoktur. Afgan evlilikleri yalnızca erkek tarafından bitirilebilir ve erkeğin üç kez “boş ol” demesi yeterlidir.

Taciklerin, Afgan toplumundaki eski avantajları yakın zamandaki istikrarsızlık sebebiyle kayıplara uğramıştır. Taciklerin güçlü ulusal kimliklerinin ve karakteristik çalışkanlıklarının, Afganistan yeniden kurulurken onları öne çıkarması beklenebilir.

1.4.2. Türkmenler

Türkler, Orta Asya'nın en önemli insan gruplarından biri olmakla beraber, Afganistan'da azınlık konumundadırlar. Ancak buna rağmen, Afgan ekonomisinde etkileri oldukça büyüktür. Afganistan'da 300.000 civarı Türkmen yaşar. Hayvancılıkla uğraşan Türkmenler, dünya pazarına ünlü Karakul koyun postlarını ve ünlü dokumacıların ürettiği yün halıları sunarlar. Türkmen kültürünün önemli bir parçası olan halı dokumalar, bir sanat dalı halini almıştır (Lansford, 2017, s. 15).

Yüzyıllarca göçebe kabileler olarak yaşayan Türkmenler, dokudukları halıları çıplak çadır tabanlarına sermişler, çadır kapısı olarak kullanmışlar ve halıların ticaretini yapmışlardır. Bütün bunlar ailelerin sert iklimlerde hayatta kalmasına fayda sağlamıştır. Dokumacılık becerisi sayesinde mülteci Türkmenler, savaş zamanlarında komşu ülkelerde dokumacı olarak hayatta kalmışlardır. Kadim bir teknik olan kazık dokumanın Türkmenler tarafından ortaya çıkarıldığı düşünülmektedir. Dünyaca ünlü ve kendine özgü kızıl tonlarındaki halılar, Afganistan'da ve mültecilerce Pakistan'da dokunur ve halen elde dokunup doğal boyalarla renklendirilen bu halılar, en iyi oryantal halılardır. Dokumacılık geleneksel olarak bir aile işletmesidir. Geçmişte kadınlar, sürülerden alınan elle sarılmış yünü kullanarak taşınabilir yatay ahşap tezgahlarda ezberlenmiş motiflerle halılar dokuyarak kabile kültürünü ve tarihini korumuşlardır (Şahin, 2016, s. 1147-1148).

Afganistan'daki çoğu topluluk gibi Türkmenler de, misafirperverlikleriyle tanınırlar. Türkmenler, misafirlerine ziyaret sebebini dahi sormadan çay ile beraber sebze, meyve, kuruyemiş ve ekmek sunarlar. Türkmen erkeklerinin geleneksel kıyafetleri esnek deri ayakkabılar, kemerli tunikler, büyük hacimli uzun kollu ceketler ve Pers koyun bereleridir. Şimdi daha kentli bölgelerde bu kıyafetlerin yerine

takım elbiseler, kravat ve cilalı ayakkabılar almıştır. Türkmenler iyi giyimleriyle övünürler. Kadınlar renkli, çiçek desenli elbiseler giyerler ve mücevherlerle bezeli türban benzeri başlıklar takarlar, bol bol mücevher kullanırlar. Özellikle de kolye ve bilezikler oldukça yaygındır. Yüz kapama geleneği mevcut değildir (Lansford, 2017, s. 21).

Tercih edilen evlilikler, kabile bağlantılarını muhafaza etmek için ayarlanır ve geline nakit veya hayvan olarak başlık parası verilir. İlginç bir şekilde gelinin ailesi de damadın ailesine, oğullarını adamlığa yetiştirdikleri için küçük bir ödeme yapar. Hemen hamilelik beklenir ve hamileliğin olmaması boşanmaya kadar gidebilen sonuçlara sahiptir. Çocuklara verilen önemi gösterir bir şekilde isimler özel anlamlara gelirler; genellikle de doğulan güne atıf yaparlar. Özel bir güne denk gelen doğumlar hayırlı sayılır (People Groups, 2018).

Türkmenler Hanefi mezhebinden Sünni Müslümanlardır. Ancak çoğunlukla dine bağlılıkları kültürel seviyededir. Genellikle inançlar bilinmez ve ibadet yapılmaz; İslam ibadetleri lanet, nazar, muska, büyü gibi eski şaman adetleri ile iç içe geçmiştir. Aile yapısı ataerkidir ve en yüksek saygıyı baba görür; onu en büyük oğul takip eder. Ancak buna rağmen Türkmenler tarihsel olarak güçlü başbuğlar veya politik figürler çıkaramamışlardır. En önemli yedi kabile Sovyet ve Taliban dönelerinde tarafsızlıklarını korumuşlardır. Özbek ve Tacik direnişçilerine katılmamışlar ve kendi savaşçı güçlerini de kurmamışlardır. Bu duruşları 2001’de müttefik güçler Afganistan’ı özgürleştirdikten sonra büyük dezavantaj getirmiştir; zira diğer grupların aksine Türkmenlerin politik etkileri olmamıştır. Türkmen toplumu bir konsey kurarak hükümet yetkililerine Afganistan’ın yeniden inşasında rol almaya istekli olduklarını bildirmişlerdir. Resmi bir bildiri ile yerel konsey seçimleri, basın özgürlüğü, kadın hakları ve ana dilde eğitim hakkı taleplerini belirtmişlerdir. Özellikle ana dilde eğitim çok önemli olarak değerlendirilmiştir, zira resmi dil olan Darice eğitim görecektir, Türkmenler açısından sosyal katılımları önünde bir engel olarak görmüştür. Şu anda Türkmençe yazılmış ders kitaplarını gençlere sağlamak için bir proje gerçekleştirilmektedir (Blood, 1998, s. 117).

1.4.3. Özbekler

Altay Türkçesi konuşan Özbeklerin ataları, 3. yüzyılda muhtemelen Hun kökenli olan göçebeler yüzyıllarca sürececek olan saldırılarına başladıklarında, Orta Asya'ya gelmişlerdir. Afganistan'a birinci yüzyılda Türkler gelmişler, Moğol orduları ise, üçüncü yüzyılda geniş kapsamlı saldırılar yapmışlardır. Özbek genetik çalışmaları Türk-Moğol atalara işaret etmektedir. Bu durum düz yüz karakterleri ve açık renk ten ile gözlemlenebilmektedir. Ayrıca Türk ve Moğol etkisi kadar olmamakla beraber İran etkisi de görülmektedir. Herhangi bir ülke sınırı çizilmeden önce Özbekistan/Afganistan bölgesine yerleşmişlerdir (Alikhani, 2011, s. 198).

Güney veya Afgan Özbek topluluğu birçok antik göç dalgası ile oluşmuştur ve ayrıca 1920-40'larda, komünist-ateist hükümet politikalarından mağdur olan Rusya Özbeklerinin göçleri ile desteklenmiştir. Kendi Türkçe diyalektleri olan Özbekçeyi konuşurlar ve Hanefi Sünni inancına sahiptirler. Ancak bu durumun dini olmaktan çok kültürel bir kimlik olduğu söylenebilir. Özbekler Afganistan'ın en büyük dördüncü etnik grubudur ve 2,5 milyon nüfusları vardır. Afganistan'ın nüfusunun %10 civarını oluştururlar. Güney Özbekleri genellikle Fariab bölgesi gibi, dağlık kuzey bölgelerinde yaşarlar. Genellikle küçük köylerde Taciklerle beraber yaşarlar. Zamanında hükmettikleri bölgelere taşınıp onları azınlık haline getiren Peştunlara karşı hoşnutsuzdurlar. Bu yüksek ova çiftçileri tahıl ve sebze yetiştirirler ancak hayatta kalmakta zorlanmaktadırlar. Yakın zamandaki kuraklıklardan etkilenmişlerdir, ancak Rusya ve Taliban savaşlarında yaşanan yıkımdan diğer gruplara göre daha az etkilenmişlerdir. Bölgedeki çobanlar karakul koyunu ve Türkmen atı yetiştirirler. Sağlık hizmetlerine ulaşmaları kısıtlıdır ve ekonomik fırsatları pek fazla yoktur. El sanatı ürünleri, halılar ve hayvan yan ürünleri yerel pazarlarda satılır ve bu pazarlar aynı zamanda yerel sosyal merkezlerdir (Yarqin, 2013, s. 72).

Afgan kültürü Özbeklerden çok etkilenmiştir. Özellikle müzik, halı yapımı ve sporda etkileri vardır. Kafasız bir keçi cesedi ile at üstünde oynanan Buzkaşi, Afganistan'ın ulusal sporu olarak bilinir ve Özbekler/Moğollar tarafından Afganistan'a getirilmiştir. Özbekler yaratıcı bir gruptur ve şiir ile müziği severler. Kültür halk dansları ve metal işleme, ağaç oyma, deri işleme ve kumaş/duvar

boyama gibi geleneksel el işleri ile korunmaktadır. Birçok şehirli Özbek, iş adamı veya zanaatkârdır. Kadınlar muhteşem halılarıyla tanınırlar. Özbekler yemek ve giyim konusunda ilginç özellikler gösterirler. Diğer Afganlar gibi Özbekler de, misafirlerine her zaman çay ve ekmek sunarlar. Özel günlerde haftada bir havuç, soğan, pirinç ve kuzu etinden “Osh” sunulur. Daha genç veya şehirli Özbekler Batı kıyafetleri giyerler ve memleketlerini göstermek için takke veya bir işleme taşıyabilirler. Uzun pantolonların üstüne giyilen etekli elbise, geleneksel kadın kıyafeti iken, Çapan adı verilen gömlek ve pantolon üzerine giyilen bol kapitone pamuk ceket ve takke erkeklerin geleneksel giysisidir.

Özbek ismi 14. yüzyılda kullanılmaya başlamıştır ve “bağımsız”, “kendi kendine hükmeden” anlamlarına gelir. “Öz” kendi, “bek/bey” efendi anlamındadır. Bu isim Afganistan’daki Özbekleri nitelemektedir, zira başkent Kâbil’e olan uzaklık Özbeklere bir miktar otonomi sağlamıştır. Özbekler’de geniş aile toplumsal çekirdektir ve grup dışı evliliğe hoş gözle bakılmaz. Özbekler siyasette tek bir parti ile temsil edilirler. Özbekler bütün Afgan etnik gruplarının temsil edildiği ve yerel yönetimlere özerklik tanıyan merkezi bir hükümeti desteklerler. Her hükümette belli bir etkiye sahip olan Özbekler Afgan politikasında önemli aktörlerdir (Yarqin, 2013, s. 73).

1.4.4. Peştunlar

Afganistan ve Pakistan’ın Peştunları, dünyadaki en büyük Müslüman kabile toplumdur. Otuzun üstünde önemli kabile mevcuttur ve bunun yanında sayısız küçük kabile ve klan vardır. Peştunlar geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır ve sosyo-ekonomik, politik, kabilesel ve dilsel olarak bir bütün değildirler. Ancak Peştunların özgün bir ortak kimlik bilinci bulunmaktadır. Peştun kimliği dört unsura bağlıdır. Birincisi ortak ataya sahip olmak, ikincisi İslam, üçüncüsü Peştungil (Pashtunwali) ahlak kuralları, dördüncüsü ise kısmen de olsa ortak olan Pakhtu ve Pashtu dilidir (Mazhar, Khan, & Goraya, 2012, s. 100).

Afganistan’da 7 milyon Peştun yaşamaktadır. Peştunlar ülkenin her yerinde yaşarlar, ancak güney ve güneydoğuda daha yoğunlardır. Peştunların en önemli kabile konfederasyonları Durrani ve Ghilzai’dir. Bunların toprakları ülkenin güney ve doğusuna kadar uzanır. Aralarında karşılıklı çatışma ve soğukluk vardır. Diğer

önemli kabileler Mohmand Afridi ve Yusufzai olarak sıralanabilir. Pashtunwali ahlak kuralları bu kabileler tarafından sıkı bir şekilde takip edilir. Peştunlar, çok katı bir iş bölümü ile yaşarlar ve kadınlar genellikle ev içerisinde hapis durumdadırlar. Sovyet işgalinin sonucu olarak Kabileler politik olarak bölünmüşler ve diğer etnik gruplar da güç kazanmışlardır. Bu durum Peştunların Afgan toplumundaki gücünü azaltmıştır.

Peştunların kabile bağlılıkları üst düzeydedir. Peştunlar, 250 yıldan fazla süre Afganistan'ı yöneten etnik gruptur. Afgan kralının devrilmesi, 1970'lerdeki komünist darbe ve Sovyet işgali sonrası, Afganistan sürekli bir istikrarsızlık içerisinde olmuştur. 1970 ve 1980'lerde komünist rejime karşı Batı ve Suudi Arabistan tarafından fonlanan mücahitler ile rejim arasında çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmaların sonucu 3,5 milyon kişi mülteci olmuştur. 1990'larda, Peştun kabile bölgeleri ve Arapların fonladığı medreseler Taliban hareketinin tohumlarını atmıştır. Dini fanatiklik, Peştun milliyetçiliği ve Arap parası ile büyüyen Taliban sert ve ultra muhafazakâr Vahabiliği yaymıştır (Kabil Büyükelçiliği, 2017, s. 13).

1.4.5. Hazaralar

Hazaralar diğer Afgan topluluklarından dinleri, karışık etnisiteleri ve bağımsız doğaları ile ayrılırlar. Afganistan'da 1,5 milyon Hazara yaşamaktadır. Bu nüfusun %9'u anlamına gelmektedir. Geçtiğimiz 200 yılda Hazaralar zulme maruz kalmışlar ve kültürleri de bu ekseninde şekillenmiştir. Hem ırk temelinde hem de Şii oldukları için ayrımcılığa maruz kalmışlardır (People Groups, 2018).

Hazaralar ikinci yüzyıl öncesi Afganistan'a yerleşmişlerdir ve bu da onları Afganistan'ın en eski halkı yapmaktadır. Geleneksel vatanları Afganistan'ın ortasındaki dağlık alanlardadır. Hazarajat adı verilen bu bölge, engebeli zirveler ve akan nehirlerden oluşmaktadır. Hazaraların kökenleri oldukça tartışmalıdır. İsimleri "bin" anlamındaki Farsça bir sözcükten gelmektedir. Asyalı özelliklerine göre de desteklenen bir teoriye göre, Hazaralar 13. yüzyılda Cengiz Han'ın geride bıraktığı askerler ile Türklerin karışımından gelmektedirler. Yazılı olmayan diyalektleri olan Hazaragi bölgesel dilleri (Arapça Urdu, Moğolca, Türkçe, Farsça/Dari) içerir. Hazari % 63 ile Afganistan'ın en büyük etnik grubu iken, yaklaşık yarısı 1893'te politik güçleri kaybolunca katledilmiştir. Taliban da dâhil olmak üzere, daha sonraki köktendinci hükümetler Hazaraları tarihi, politik ve kültürel olarak silmek ve bir dini

gruba indirgemek için çalışmışlar ve Hazaralara güçlerini kaybedene kadar saldırmışlardır (Ghobar, 2011, s. 516-517).

1978-2001 yılları arasında sayısız Hazara, Pakistan veya İran'a mülteci olarak kaçmışlardır. Geri dönen birçok mülteci Kâbil'de işçi, esnaf veya hizmet sektörü çalışanı olarak çalışmaya başlamışlardır, ancak çoğunluk dağlık anavatanlarına geri dönmüşlerdir. Hazaralar altı kabileden oluşurlar ve kendilerini aile bağlarından çok köyleri ile tanımlarlar. Evlilik bir maddi bedel gerektirir ve gelin damadın ailesine katılır. Hazaraların yaşadığı bölgede yarı-göçmen bir hayat söz konusudur. Yaşadıkları bölgede, ekinler ve hayvanlar için Ekim'den Nisan'a kadar yağın karlar gereklidir. Uzun süreli kuraklık nadir görülen bir şey değildir. Konaklanan yerler mekân ve mevsime göre değişir. Vadilerde evler kerpiç ve samandan yapılmıştır, güneşte kurutulmuş tuğlalardan ve daha yüksek rakımlarda tahta tavanlı olmak üzere taştan yapılmaktadır. Yazın sürülerin yanında olmak için çadırlarda kalınır (Azimi, 2012, s. 123-125).

Yiyecek genellikle yeterli değildir ve ekme, sebze, ayran, yoğurt ve peynir gibi yiyecek maddelerinden oluşur. Değiş tokuş usulü ile pirinç ve çay alınır. Kurak yıllarda beslenme yetersizliği ve açlıktan ölme yaygındır. Sağlık sorunları ciddidir ve coğrafi konum, sağlıksız koşullar ve sağlık hizmeti yetersizliği ile daha da ciddileşmektedir. Tüberküloz, cüzzam, dizanteri ve göz hastalıkları genellikle tedavi edilemez hastalıklar durumundadır.

Hazaralar becerikli insanlardır ve şiire önem verirler. Şiirleri ezberleyip çocuklara anlatırlar. Kültürlerinin özelliği hikâye anlatımı ve müzikte gelişmiş olmalarıdır. Halı dokumada, işlemede ve çoğu okuryazar olmamasına rağmen, kaligrafide gelişmişlerdir. Güreş ve beysbol benzeri bir oyun da sevilen aktivitelerdendir. Hazara kadınları efsanelerde ve halk masallarında önemli bir konuma sahiptirler. Burkadan uzak durulur ve geleneksel kıyafetler parlak yeşil ve kırmızı giysilerdir. Elbiseler Afgan kültüründeki uzun pantolonlar olmadan giyilir ve uzun çoraplar, kürklü ayakkabılar, süslü başlıklar ve ağır kolyeler kullanılır. Hazara kadınları fırsat buldukları takdirde bağımsız ve çalışkan olduklarını göstermişlerdir ve birçok iyi eğitilmiş Hazara kadını eğitim ve sağlık sektörlerinde, politik rollerde yer almışlardır.

Hazaralar cesur, güvenilir, dost canlısı ve adanmış olarak nitelenirler. Aynı zamanda çok iyi askerler olarak bilinirler. Hazaralar eşit haklar, barış ve Afganların birleşmesi için savaşılmaktadırlar. Hazaralar, halen basit sağlık hizmeti ve temiz su sıkıntısı çekmektedirler. Ayrıca okuma yazma oranı çok düşüktür. Hem erkekler hem de kızlar için eğitim olanakları kısıtlıdır. Hazaralar, oldukça zor koşullarda bir hayat sürmektedir ve ancak doğal koşullarda hayatta kalma mücadelesi vermektedirler. Bu koşullar da onların sosyal-kültürel, iktisadî ve siyasî varlıklar olarak gelişmelerini, ülke içinde öne çıkmalarını engellemektedir.

1.4.6. Diğer Gruplar

Yukarıda anlatılan grupların yanı sıra Afganistan'da 800.000 kişilik Aymak, 600.000 kişilik Farsiwan, 100'er bin kişilik Brohi, Baluç ve Nuristanlı toplulukları bulunmaktadır. Aymaklar, Badghis, Ghor ve Herat bölgelerinde yaşayan yarı göçebe Kabilelerden oluşurlar ve tarım ve hayvancılık ile uğraşırlar. Sünni Hanefi mezhebine mensup olan Aymaklar, Afgan olmaktan çok kendilerini kabile kimlikleriyle tanımlarlar. Farsiwan topluluğu Afganistan'daki Farsça konuşan Şiiilerdir. Brohiler çölde yaşayan göçebe çobanlardan oluşan bir halktır ve dindar Sünni Müslümanlardır. Baluçlar Pakistan'ın Belucistan eyaleti ile aynı kökenden gelen bir halktır. Nuristanlılar, kafirler de denen Hıristiyan kökenli bir etnik gruptur.

1.5. AFGANİSTAN'IN EKONOMİK DURUMU

Afganistan dünyanın en fakir ülkelerinden biridir. GSMH seviyesi 1900 dolar civarındadır. Ülke nüfusu işsizlik, sağlıksız koşullar, sağlık, su, elektrik alanında zayıf altyapı ve güvensizlik ile yüz yüzedir. Genellikle İran veya Pakistan'da büyümüş çalışanlardan oluşan bir Afgan orta sınıfı oluşmakla beraber, bu insanların da ülkenin kötü politik iklimi sebebiyle cesaretleri kırılmaktadır. Dolayısıyla Batı ülkelerine göç, geçtiğimiz yıllarda büyük hız kazanmıştır. Bu durum ülkenin uzun vadeli gelişimini zorlaştırmaktadır. Afganistan'ın gelecek için umudu jeopolitik avantajlarını kullanabilmektedir. 2018'de, Afganistan'ın GSMH artışı beklentileri aşarak %2,7 olarak gerçekleşmiştir, oysa beklentiler ise %2,3 seviyesinde idi. Bu büyüme kuraklıktan dolayı düşen tarımsal üretime rağmen, güçlenen endüstri sektörü

sayesinde olmuştur. 2019'da tarım sektörünün normale dönmesi ile %3'lük bir büyüme beklenmektedir (Mauritius Trade Easy, 2019).

2014 yılında NATO silahlı güçlerini, Afganistan'dan neredeyse tamamen çekmiştir. 2015 yeni ve otonom bir Afganistan'ın başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Ancak ülke halen hükümet güçleri ile Taliban arasındaki çatışmalara sahne olmaktadır. İhtilafli seçimlerin ardından Ashraf Ghani, yeni devlet başkanı olmuştur ve milli birlik hükümetini açıklamıştır. İcra sorumlusu ise, sol kanattan Abdullah Abdullah olmuştur; kendisi Ghani'nin eski rakibidir. Dolayısıyla ülkede politik iklim istikrarsız olmaya devam etmektedir. ABD ordusunun rakamlarına göre Afghani hükümeti ülkedeki 407 eyaletten yalnızca %57'sini kontrol edebilmektedir. 2018'de Başkan Ashraf Ghani, 16 yıllık savaşın ardından Taliban'a önkoşulsuz barış görüşmelerine başlamayı önermiştir. Şiddet ülkede yaşamı ve ekonomik faaliyetleri etkilemektedir. İş yaşamına girmek isteyenlerin sayısı artmamakta ve yeni şirket açma başvuruları sabit kalmaktadır. Afgan ekonomisi iyileşme belirtileri göstermekle birlikte, %3'lük nüfus artışı ile şu anki büyüme GSMH artışına yetmemektedir. Ancak yasadışı afyon üretimi de hesaba katılırsa, büyüme çok daha yüksek olacaktır. Afganistan'daki haşhaş üretimi dünya üretiminin %90'ına denk gelmekte ve yıllık 2 milyar dolar gelir getirmektedir. 2018'de enflasyon %5'lik tahmine rağmen %3 olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2019'da %4'e, 2020'de ise %5'e çıkması beklenmektedir. Geçtiğimiz birkaç yıldır kamu finansı gelişmektedir. Ciro 2014'teki büyük düşüşün ardından toparlanmış durumdadır. Ülkede Extended Credit Facility (ECF) kapsamında bir IMF programı yürütülmektedir. Büyük ticaret açığı, bağışlar ile kapatılarak hazine rezervleri iyi seviyelerde tutulmaktadır. IMF harcamalarının Mayıs 2019'da, 6,1 milyar dolara olması hesaplanmıştır (Evaluation Report, 2019, s. 17-19).

Tarım sektörü, Afganistan'ın gelişiminde her zaman başat sektör olmuştur. Taliban egemenliği ve yıllar süren çatışma ortamından önce Afganistan gıda konusunda kendine yeten bir ülke olmanın yanında gıda ihracatı yapan bir ülke konumunda olmuştur. Badem, nar, Antep fıstığı, kuru üzüm, şeftali gibi ürünler Afganistan'dan ihraç edilmiştir. Ancak tarım sektörü an itibariyle iyileşme dönemindedir ve halen en önemli gelir kaynaklarından biri olmaya devam etmektedir. Tarım sektörü Afganistan'da istihdamın %62'sini sağlamakta,

GSMH'nin %20,5'ini getirmekte, kadın çalışanların üçte ikisi, erkek çalışanların ise %40'ı tarımda çalışmaktadır (Mauritius Trade Easy, 2019).

Ülkede endüstri halen emekleme dönemindedir. Endüstri alanında küçük çaplı ve tekstil ağırlıklı üretimlerin yanı sıra, madencilik ve enerji üretimi yapılmaktadır. İmalat sektörü %65 ile ağırlıklı olarak kadınları istihdam eden yegâne sektördür. Kadınlar ülkede istihdamın %21'ini oluştururlar. Endüstri GMH'nin %22'sini getirirken kadın çalışanların %24'ü ve erkek çalışanların %8'i endüstride çalışmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Hizmet sektöründe %30'un biraz üzerinde çalışan istihdam edilirken, GSMH'nin %53'ü bu sektörden elde edilmektedir. Hizmet sektöründe sosyal, toplumsal ve kişisel hizmetler önemli yere sahiptir. Bunları toptan ve perakende satış izlemektedir. Finansman, sigorta, emlak ve ticari hizmetler iş gücünün %1'ini oluşturur ve neredeyse payları sıfırdır. Son olarak, uyuşturucu üretimi ve çeşitli kaçakçılıklar gibi, yasadışı işlemlerin burada yer almamakla beraber Afgan ekonomisinde önemli gelir kaynakları oldukları bilinmektedir (Mauritius Trade Easy, 2019).

2. BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA BARIŞ SÜRECİ

2.1. KALKINMA

Taliban'a karşı savaşın başlaması ile birlikte hükümetler, Birleşmiş Milletler ajansları, çok uluslu fon şirketleri, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları hepsi Afganistan'ın yeniden inşası ile ilgili planlar ortaya koymaya başlamışlardır. Ancak Afganistan hakkındaki bilgilerin son derece sınırlı olması, bu planların gerçek ihtiyaçlara yakın olmasını engellemiştir. Afganistan konusunda 1978'den beri kapsamlı bir veri toplaması ve analiz yapılamamıştır. Dolayısıyla bu planlar rastgele yazılmış planlar olmuşlardır. 22 yıllık sürekli savaş Afganistan'ı, İkinci Dünya Savaşı sonrası Vietnam hariç, hiçbir ülkede görülmeyen bir yıkıma uğratmıştır. Sovyetlerin Afganistan'da yarattığı yıkımdan daha kötüsünü, Afganlar kendi kendilerine yaratmışlardır. Zira Sovyet savaşları genellikle kırsal bölgelerde olmuşken, 1990'lardaki Afgan iç savaşlarında Kâbil başta olmak üzere, şehirler tahrip edilmiş, yağmalanmış ve altyapı yok edilmiştir. Telgraf tellerinden yol çitlerine kadar, her şeyin yağmalanmış olduğu bilinmektedir. Yollar, elektrik altyapısı, evler, dükkânlar, okullar, hastaneler tamamen küle dönmüştür. Taliban hâkimiyeti ele geçirdiğinde, ülkenin yeniden inşası için herhangi bir niyeti olmadığı gibi, bunun için maddi kaynakları da olmamıştır. Taliban yalnızca bazı camileri ve petrol pompalarını yeniden inşa etmiştir (Akkurt, 2004, s. 29).

Taliban döneminde Afganistan'da BM, Kızıl Haç ve diğer bazı yardım kuruluşları Afganistan'da yiyecek, hastane ve okul yardımları gerçekleştirerek milyonlarca insanı hayatta tutmuşlardır. Bu dönemde yaşanan beş yıllık kuraklık sonrası çiftçiler de şehre gelerek, ücretsiz yiyecek talep eder hale gelmişlerdir. Bir milyon Afgan ülke içinde göç ederken, İran ve Pakistan'a da mülteci dalgası başlamıştır. Yönetimdeki Taliban halkı umursamamış, BM yardımlarına destek olmak bir yana, engellemeye çalışmıştır. Usame bin Ladin, Taliban'ı, Batılı yardım kuruluşlarını sınır dışı etmek ve Batılı yardım çalışanlarının çalışmalarını imkânsız kılacak kurallar getirmek için ikna etmiştir. Taliban, kadınlara sağlık ve eğitim hizmetleri ile yiyecek yardımları yapılmasını engellemeye çalışmış ve BM'nin yardımlarında kadınlara karşı

ayrımcılık yapmasını talep etmiştir. Bu durum BM içerisinde, Afganistan'a yapılan bütün yardımların durdurulması yönünde çağrılar gelmesine neden olmuştur. 11 Eylül saldırılarından önce Afganistan'daki yardım kampanyaları durma noktasına gelmiştir (Deupree, 2009, s. 137-138).

2002'de, savaş bittikten sonra, BM ve Japonya, Tokyo'da bir Afganistan bağışçılar konferansı düzenlemiştir. Afganistan hükümetinin neredeyse yok hükmünde olduğu, üç ayrı para biriminin kullanıldığı bankacılık sisteminde, tam bir kaosun bulunduğu ve bir bankacılık sisteminin olmadığı bu ortamda, milyonlarca mülteci evlerine dönmeye hazırlanmaktaydılar. Milyonu bulan sayıda insan açlıktan ölmek üzereydi. BM Gelişim Programı, Dünya Bankası ve Asya Gelişim Bankası tarafından yapılan bir ön çalışmada, Afganistan'ın ilk 30 ayda 1,7 milyar dolara, beş yıllık süre zarfında ise 10 milyar dolara ihtiyaç duyduğu gösterilmiştir. Avrupa Birliği tahminlerine göre beş yıllık kaynak gereksinimi 9 ila 12 milyar dolar olmuştur. Planlama Bakanı Mohammed Mohaqiq, ülkenin ilk 10 yılda 22 milyar dolara ihtiyaç duyduğu konusunda ısrarcı tavır almıştır. Esasında bu dönemde gereken kaynak miktarını tam olarak kimse bilmemekteydi (Abbasi-Shavaz, Glazebrook, Jamshidiha, Mahmoudian, & Sadeghi, 2005).

Kofi Annan, Hamid Karzai ve Ashraf Ghani (Ghani BM'deki görevini bırakıp Afganistan Maliye Bakanı olmuştur) 60 ülkenin katıldığı Tokyo konferansını, para bağışı istekleri ile açmışlardır. Afgan Yardım Koordinasyon Otoritesi'nin başında bulunan Ghani, 210.000 memur ve 25.000 polisin maaş ödemeleri için, 300 milyon dolar istemiştir. UN start-up fonu olarak hükümet yalnızca 9 milyon dolara sahiptir; ülkeler 1,8 milyar doları 2002'den önce olmak üzere 4,5 milyar dolar para sözü vermişlerdir. Ancak bağışçılar da, beş yıl içerisinde Afganistan'ın yeniden inşası için 12,2 milyar dolar gerekeceğini kabul etmişlerdir. Tokyo konferansı Afganistan için özellikle moral bakımından çok yararlı olmuştur. Burada gözden kaçırılan nokta, insani yardım ile altyapının yeniden inşası için, gereken yardımın ayrımı olmuştur. Savaş sonrası ortamda yol yapılması, elektrik ve su sağlanması gerekmekte idi. Bu ortamda bağışçılar çok fazla para harcadığını iddia etmekle birlikte, Afganlara göre altyapıda herhangi bir gelişme olmamıştır. Nisan 2002'de en küçük projeler için bile fon bulunamamaktaydı. Bu sebeple BM yeniden inşa için bir konferans daha toplamıştır. ABD yeni bir ordu kurulması için liderlik üstleneceğini ifade etmiştir.

Buna göre İngiltere uyuşturucuyla mücadeleyi, İtalya adalet sisteminin yeniden inşasını, Japonya milislerin silahsızlandırılmasını, Almanya ise polis gücünün yeniden inşasını devralma sözü vermiştir (Farhang M. , 2015, s. 124-125).

Sivil toplum kuruluşları Kâbil'e akın etmeye başlamıştır. Durumun düzelmesi ile birlikte birçok şirket ülkeye girmek istemişlerdir. Bu durum zaten ayakta kalan evlerin kısıtlı olduğu ülkede kiraların on katına çıkmasına, BM yetkililerinin dahi bir odada dört kişi kalmalarına sebebiyet vermiştir. Ülkenin yeniden inşasında 58 yaşındaki Ashraf Ghani'nin önemi büyük olmuştur. 1991'de BM'de kıdemli antropolojist olarak çalışmaya başlayan Ghani neslinin en parlak Afganlarından biridir. Yeni Afganistan'ın Maliye Bakanı olarak atanmıştır. Ghani, günde 20 saat çalışarak bakanlığı düzenlemiş, yeni para birimi oluşturmuş, vergi sistemini baştan inşa etmiştir. Eğitimli Afganların ülkeye dönmesini ve yurtdışındaki zengin Afganların yatırım yapmalarını sağlamıştır. Kabile reisleri, Batılı yöneticiler, yardım kuruluşu delegeleri, Afgan expatlar, potansiyel yatırımcılarla görüşmüştür. Ghani çok zeki ve başarılı bir devlet adamı olmakla birlikte, oldukça öfkeli olması onu kabinede istenmeyen bir figür yapmış ve Aralık 2004'te istifa etmek zorunda kalmıştır (Ghaznavi, 2013, s. 79).

Buna karşın Ghani'nin Maliye Bakanlığı'nı sıfırdan inşa ettiği kabul edilmektedir. Bunu başardığı ortamda elektrik, telefon, internet ve tecrübeli eleman mevcut değildir. Chicagolu hukuk firması Baker ve danışmanlık firması Mckenzie ile çalışmış, bağışçıların hükümette yolsuzluk olmadığından emin olmaları için İngiliz Crown Agents'a denetim yaptırmış, Bearing Point'e mali yönetim sistemi hazırlatmıştır. Birkaç ay içerisinde elli yabancı danışman desteğiyle, ekonomi ile ilgili bakanlıklar, merkez bankası, finans ve ticaret konularında sistem kurmuş ve sistem çalışır duruma gelmiştir. Ghani'nin istediği verimli, şeffaf ve vatandaşa karşı sorumlu bir idare kurmak olmuştur. Ona göre hükümet, ekonomi için müdür veya üretici olmamalıdır; özel sektörün regülatörü ve halkın girişimci enerjilerinin teşvikçisi olmalıdır. Ancak Ghani çok fazla yabancı danışman getirdiği ve bunlara yüksek maaşlar ödediği için eleştirilmiştir. Ghani vergileri arttırmanın, bağışçılar nezdinde hükümetin kendi kendine yeter hale gelme isteğinin bir göstergesi olacağını düşünmüştür. Zenginlere vergi getirmiş, lüks malların kiralanması ve ithal edilmesini de vergilendirmiştir. Ancak Afgan halkının çoğu hayatında hiç vergi ödememiştir.

Diğer batık devletlerde de görüldüğü üzere, vergi sistemi oluşturmak pek mümkün olmayacaktır. Hiçbir batık devlet ulusal gelirin %10'undan fazla vergi geliri elde edememektedir. Ghani'nin Batılı bağışçılar yerine, hükümetin gelişim önceliklerini belirlemelerini istemesi Batılı bağışçıları kızdırmıştır. 26 Şubat 2002'de, Batılı bağışçılar ile yaptığı toplantıda, hükümetin sahipliğinin müreffeh bir Afganistan için kritik önemde olduğunu söylemiştir. Bağışçılar ile ortaklığın uzun vadeli bir süreç olmasını istediklerini, ancak bu ortaklığın eşitler arası bir ilişki olmasını istediğini de eklemiştir (Gregorian, 2013, s. 166).

Temmuz 2002'de Cenevre'de bağışçılar Afganistan yardımlarının ilk değerlendirilmesi için toplanmışlardır. BM bağışçılarının, Tokyo'da söz verdikleri halde gerçekleştirmedikleri 397 milyon dolarlık bir yardım olduğunu açıklamıştır. Bu durum birçok insanî yardım projesinin kapatılmasına sebebiyet vermiştir. BM bir sonraki yıl için, yolların ve enerji santrallerinin fonlanmasını sağlayacak yeterli paranın olmayacağını açıklamıştır. Başkan Karzai'nin, acil yol yapımının gerektiğine dair açıklaması dikkate alınmamıştır. Bu koşullar altında Ghani, Afganistan'ın on yıldan beri ilk bütçesini hazırlamıştır ve bütçe 2002-2003 için yalnızca 460 milyon dolardır. Fonlama ise bağışçılar tarafından yapılacaktır. Ancak Temmuz'da bütçenin üçüncü ayında bu paranın yalnızca %10'u gelmiştir. Hükümet o kadar parasız kalmıştır ki, maaş ödemesi için son anda Pakistan'dan bavullarla 10 milyon dolar gönderilmiştir. BM ajansları da, aynı ölçekte parasız kalmışlar ve beklenenden de kalabalık gelen 1,3 milyonluk mülteci dönüşüne bakamaz hale gelmişlerdir. Kasımdaki BM değerlendirmesine göre, vaat edilen 2,2 milyondan yalnızca 1,5 milyon doları gönderilmiştir. Bir yıl sonra Kasım 2003'te açıklanan rakamlara göre, yapılan 2,9 milyar dolarlık bağışa rağmen, tamamlanan yeniden inşa projeleri toplamda yalnızca 110 milyon dolardır. En önemli yıl olan ilk yılda bu denli hayal kırıklığı yaşanmasının nedeni olarak, Bush hükümetinin Afganistan'ı savaşa sokarak Irak savaşına hazırlanması olduğu kayıt edilmiştir. Batık devletlerde ilk birkaç yıldaki yatırımlar uzun vadede çok iyi sonuçlar vermektedir, ancak Afganistan'ın aldığı nüfus başına yardım, geçmişte Bosna ve Kosova gibi devletlerin aldığı yardımların 10-12 kat altında olarak gerçekleşmiştir. Afganistan tarihinde ABD'nin en az kaynak ayırdığı ulus inşası sürecini yaşamıştır (Thrall & Goepner, 2019).

Bütün bunlara karşın bazı çok başarılı programlar da yaşanmıştır. 23 Mart 2002'de milyonlarca Afgan çocuk UNICEF okula dönüş programı sayesinde hayatlarında ilk kez okula gitmişlerdir. Program ilk etapta 50 milyon dolara mal olmuştur. Zamanın Amerikan First Lady'si Laura Bush, Afganistan'daki eğitime oldukça ilgili yaklaşmıştır. 1979'da Afganistan'da erkeklerin %54'ü, kızların %2'si okula gitmekteydi. Taliban kızların okula gitmelerini tamamen yasaklamıştır. Yeniden inşa sürecinde açılan 4.600 okul, özellikle de kızlar tarafından heyecanla karşılanmıştır. En ulaşılmaz yerlere kadar uzanan ve elli bin öğretmenin katıldığı bu eğitim seferberliği, UNICEF tarihindeki en büyük eğitim seferberliğidir. 1,8 milyon öğrenci ile açılması planlanan eğitim yılı, 3 milyon öğrenci ile açılmıştır. Kâbil'deki 160 okula kayıt yaptıranların %45'i kız öğrenciler olmuştur. 2005'e gelindiğinde 1. sınıftan 12. sınıfa kadar 5,2 milyon öğrenci okula gitmiştir. Yüksek öğrenimde de 2001'de 4.000 öğrencilik mevcuttan, 31.000'e çıkmıştır. Okula olan bu ilgi, kaynak ayrıldığında Afganistan'ın gelişebileceğinin bir göstergesi olarak görülmüştür. Okuma yazma seferberliği, bir Müslüman ülkede yürütülen en büyük okuma yazma seferberliği olmuştur (Kabil Büyükelçiliği, 2017, s. 7).

Diğer bir başarılı programsa, İran ve Pakistan'daki beş milyon mültecinin iki milyondan fazlasının dönmesidir. Yaz döneminde her hafta elli bin mülteci gelmeye başlamıştır. Ancak mülteciler tarıma yatırım yapılmadığı için köylerine dönmemişler, şehirlerde yoğunlaşmışlardır. Başarılı programlardan bir diğeri de medyadaki gelişimdir. Taliban tarafından tamamen yok edilen medya, üç yıl içerisinde 350 basın organı, 42 radyo ve 8 televizyon kanalı ile yayın yapacak duruma gelmiştir. En sevilen kanal olan Tolo TV yozlaşmaya ve savaş ağalığına ışık tutarken, aynı zamanda da popüler Amerikan programlarını yayınlamıştır. Tolo bu yüzden muhafazakârlarla da, savaş ağalarıyla da, yozlaşmış politikacılarla da sorun yaşamıştır. Muhabirlerinin öldürülmesi Tolo'yu yıldırمامıştır ve yayın hayatı devam etmiştir. Merkez bankası olan *Da Afganisthan Bank* yeni para birimini basmaya başlamıştır. 16 milyon dolar civarına mal olan, yirmi sekiz milyar civarı banknot, Almanya ve İngiltere'de basılıp ülkede dağıtılmıştır. 48.000 Afghani'ye 1 dolarlık eski oran, 50 Afghani'ye 1 dolara çekilmiştir ve ABD Merkez Bankası'ndaki 220 milyon dolarlık rezerv bunu mümkün kılmıştır (Saikal, 2006, s. 133-134).

2003'te Hanif Atmar Milli Dayanışma Planı'nı ortaya atarak, 4.000 komünite ve 364 bölgeden oluşan komitelerle hangi bölgede, gelişim için nelere ağırlık verilmesi gerektiğini belirlemeye çalışmıştır. Belirlenen projelere 36 ila 60 bin dolarlık hibeler yapılmıştır. STK'lar proje seçiminde rol almışlar ve kuyu açma, köprü yapma, okul inşası gibi projeler seçilmiştir. Bu projeler, Afgan kırsal kesimine inmek için ilk denemedir. Projeler, uluslararası destek görmüş ve 375 milyon dolarlık bağış yapılmıştır. Sağlık sisteminde de önemli atılımlar yapılmış ve her eyalette en az bir hastane açılmıştır (Faruq, 2013, s. 17).

Afganistan'daki yeniden inşa sürecindeki en önemli problem, karar verme ve uygulama konusunda onlarca ayrı organizasyonun çekişmesi ve ABD hükümetinin Irak Savaşı'na yoğunlaşması olmuştur. Irak Savaşı'nın bitmesinin ardından ABD Afganistan'a tekrar dönmüştür ve yeniden inşayı hızlandırmak istemiştir. Afganistan için en önemli üç nokta güvenlik, yeniden inşa ve politik reform olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşımı yansıtır bir şekilde, Afganistan'daki ABD harcaması 2003'teki 740 milyon dolar rakamından 2004'te 1,9 milyar dolara çıkmıştır. Bu da ABD'nin, diğer bağışçılardan daha fazla yardım istemesi için elini güçlendirmiştir. Okullara, kliniklere, yollara ve Afganların eğitimine daha fazla harcama yapılmaya başlanmıştır. Afgan ordusunun da eğitimine başlanmış ve polis eğitim sistemi Almanlardan devralınmıştır. 80 milyon dolarlık yatırım ile 12.000 kişilik Afgan haber alma teşkilatı eğitilmiştir. Ülkenin kaynaklarının yeniden değerlendirilmesi ve bunlar için yeni bakanlıklar kurulması öngörülmüştür. Ancak bu hızlandırılmış planlar da, yine koordinasyon yoksunluğundan etkilenmişlerdir (Faruq, 2013, s. 19).

2004'e gelindiğinde Afganlar arasında yeniden inşanın yetersizliği ve ABD'li müteahhitlerin beceriksizlikleri, yolsuzlukları ve fazla para almaları sebebiyle hoşnutsuzluklar görülmeye başlamıştır. Özellikle Bearing Point'in skandalları son derece ünlü olmuştur. Bu ve benzeri skandallar, siyaset açısından da sorun yaratmaya başlamıştır. Kâbil'de elektrik ve su sıkıntıları bile yaşanırken, halk yapılan yardımların boşa gittiği konusundaki söylentilere inanmaya başlamıştır. Uzmanlar Afganistan'ın yıllık büyüme oranının %9 olması gerektiğini belirtirlerken, aslında ülkede ekonomiyi canlandıracak bir altyapı mevcut değildir. Ancak buna rağmen Afganistan 2002-2004 arasında, uyuşturucu ticareti hariç, yıllık %15 büyümüştür. Ülke o kadar fakirdir ki, yabancı askerlerin veya görevlilerin harcamaları,

mültecilerin getirdiği küçük birikimler veya expatların getirdiği paralar dahi önemli büyüme rakamları sağlayabilmiştir. Ülkeyi iç savaş ve şiddet döngüsünden çıkarmak için çözüm olarak Karzai ve Ghani, Afganistan'ı *İpek Yolu* zamanlarındaki gibi bir ticaret ve enerji merkezi haline getirmek istemişlerdir. Afganistan, eğer yollarını geliştirirse bir ticaret merkezi olmak için gereken konuma sahiptir. 2002-2003 yıllarında bu amaç ile İran, Hindistan ve Orta Asya devletleri ile ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. İran anlaşma sonrası geçiş ve liman ücretlerini hatırı sayılır ölçüde azaltmıştır. Hindistan da Afganistan ile Pakistan üzerinden, politik gerginliklerden ticaret yapamadığından dolayı İran üzerinden Afganistan'a ulaşmaya sıcak bakmıştır. Bu gelişmelere ilk etapta öfkelenen Pakistan daha sonradan Peştun halk arasındaki bağlar ve dönen mültecilerden kaynaklanan yeni iş ilişkilerini göz önünde bulundurarak, Afganistan ile ticarete sıcak bakmaya başlamıştır. İran limanlarının yarattığı rekabetin de etkisiyle Pakistan-Afganistan ticaret hacmi 2001'den 2004'e, 20 milyon dolardan 700 milyon dolara çıkmıştır (Rashid, 2009, s. 214).

Afganistan'daki gelişmelere rağmen, bu dönemde güneydeki Peştunlar ve Kâbil'in işsiz genç nüfusunun hayatlarından pek memnun olduğu söylenemez. 2005'te Taliban saldırıları sıklaşmıştır. Eroin üretimi de hız kazanmıştır. Kâbil'de isyanlar baş göstermiştir. 2004'ten sonra Afganistan'daki, ABD harcamaları azalmıştır. Ayrıca Afganistan bakanlıklarının proje geliştirme ve takip etme kapasitelerinin düşük olduğu görülmüştür. 2005'te hükümet aldığı yardımların yalnızca %44'ünü projeler ile harcamayı başarabilmiştir. ABD bütün kaynaklarına, deneyimine ve zenginliğine rağmen, yeniden inşa ve ulus inşası süreçlerinde aynı hataları yapmış ve başarısız olmuştur. Aynı süreç Irak'ta da tekrarlanacaktır. Yeterli güvenlik, hukuk ve düzen olmadan, yeniden inşa baştan imkânsız olmaktadır. 2006'da Taliban'ın saldırılarını arttırması ile birlikte ABD, Afganistan'a yardımlarını 3.2 milyar dolara, 2003 yardımının iki katına ulaştırmıştır. 2007'de isyanlar kötüleşince yardım miktarı tekrar ikiye katlanmıştır. İlk etapta yeterince kaynak ayırmayan ABD'nin bu kararı, Taliban'ın yeniden palazlanmasına neden olmuştur. 2008'de ABD dışişleri bakanı Condi Rice ABD fakirliğe karşı yardım kurumu USAID'in bütçesini kesmiş ve operasyonlarını yavaşlatmıştır. Zaten 2005'ten beri personel kaybı yaşayan kurum, yavaş yavaş çözümlenerek tarihe karışmıştır. ABD

halkını işgal ettiği ülkelerde yeniden inşanın gerekliliği konusunda ikna edememiştir (CRS, 2019, s. 11).

2.2. ULUS İNŞASI

Birçokları için modern Afganistan'ın babası, 1747-1773 yılları arası yaşamış olan Ahmad Shah Durrani'dir. Ancak esasında otonom bir Afgan devleti için ilk girişimi Ghilzai kabilesinden Mir Wais Hotaki yapmıştır. Bu girişimin amacı, Afgan kabilelerinin birleşip kendi toplumlarını oluşturmalarını sağlamaktır. 1709'da Mir Wais Han, Hotaki kabilesi ile Pers imparatorluğuna¹ başarıyla isyan etmiştir. Bunun sonucu olarak Kandahar eyaletinde gücü ele geçirmiştir. Ghilzailerin politik görüşleri oldukça sınırlı olduğundan devletlerini ulusal değil, bölgesel temelde kurmuşlar, bütün Afgan kabilelerini birleştirmeyi amaçlamamışlardır. Perslerin bu isyana karşı gösterdikleri zayıflık, diğer Afgan kabilelerinin de isyan etmelerine neden olmuştur. 1716'da Abdali kabilesi isyan ederek Herat şehrini almıştır. 1722'de Ghilzailer güçlerinin zirvesine ulaşmışlardır; Persleri yenerek Safevi başkenti İsfahan'ı almışlardır. Göçebe ve küçük bir topluluk olan Ghilzailer, kendi topraklarında da karışıklık yaşadıkları için İsfahan'da kalıcı olamamışlardır. Ghilzailer kısa süre sonra güçlerini kaybetmişlerdir. Rakipleri Abdaliler onların yerine geçerek bir Afgan krallığı kurmakta başarılı olmuşlardır (Gregorian, 2013, s. 45).

Napoleon'un 1878'de Mısır'ı işgali ile Afgan tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu gelişmeden sonraki yüz yıldan fazla süre boyunca Afganistan, Avrupalı süper güçlerin ekonomik ve politik rekabetlerinin ortasında kalmıştır. Napolyon'un Mısır'ı işgalinin üç ana hedefi bulunmaktadır. Birincisi Kızıl Deniz'e açılmak; kincisi Hindistan'a bir ticaret yolu açmak; üçüncüsü ise, İngiliz uydularına karşı mücadele ederek İngilizleri doğudaki topraklarından atmaktır. Fransızlar ve Ruslar dışında da, Hindistan'ı Afganistan üzerinden fethetme amacı güden güçler bulunmaktadır. Ayrıca Doğu Hindistan Kumpanyası üzerinden, İngiliz hükümeti de bu olaylarda önemli rol oynamıştır. Hindistan'ı fethetmek isteyen Fransız ve Rus

¹ Pers İmparatorluğu, antik (MÖ. 555-334) ve modern (1501-1925) olmak üzere ikiye ayrılır. Antik dönemi Ahemeniş Hanedanı ile başlar, Sasani Hanedanı ile biter. Modern dönemi ise, aslında biraz zorlamadır, Türk hâkimiyeti olarak Şah İsmail ile başlayıp Rıza Şah'ın tahta çıkışına, yani İran'a kadar sürdüğü kabul edilir.

planlarına karşı İngiltere de, Hindistan ve Afganistan üzerine başka bir politika ortaya koymuştur. İngilizler, Hindistan'ın komşusu bölgenin İran, Afganistan ve Orta Asya'yı içine alan bütün haldeki bölge üzerine araştırmalar yapmıştır. Bu bölgede İngiliz çıkarlarına aykırı her türlü gelişmeyi bastırmayı amaç edinmişlerdir. Bu politika kapsamında modern Afganistan'da görülen etnik gruplar arası sorunların, eşitsizliklerin ve düşmanlıkların tohumları da atılmıştır. İngilizler, Afgan hükümdarı Zaman Shah'ın Hindistan'a saldıracağından ve bu durumun Hindistan'daki Müslümanları galeyana getirip, Moghulları canlandıracağından korkmuşlardır. Bunu engellemek isteyen İngilizler, hem Afganistan içinde karışıklıkları teşvik etmişler hem de İran'ı Horasan'daki kontrolünü tekrar kurması için teşvik etmişlerdir. Bu iki girişim de başarılı olmuştur ve iki yönden de sorun yaşayan Afganistan, Hindistan'a yönelik bir girişimde bulunamamıştır (Badakhshani, 2009, s. 14-15).

İngilizlerin ilerleyen dönemdeki Afganistan politikaları, İran'ın Herat'ı alamayacağı kadar güçlü, ancak Hindistan üzerinde bir tehdit oluşturamayacak kadar zayıf bir Afganistan yaratmak olmuştur. Dolayısıyla Hindistan'daki İngiliz hükümeti, Afganları güçsüz ve bölünmüş tutmak için çaba sarf etmiştir. Avrupa emperyalizmi, Afganistan'ın politik ve ekonomik yapısını, aynı zamanda da sosyal düzenini yok etmiştir. Günümüzde Afgan tarihçiler ve yetkililer, Afganistan'ın yaşadığı sorunları emperyalizm ve kapitalizme yüklemektedirler. Afgan halkı bağımsızlıklarını kazanabilmek için çok uzun süre mücadele vermiştir. Yakın zamana kadar Avrupa'nın bu kasıtlı geri bıraktırma politikasından kurtulamamışlar ve henüz çok yakın zamana kadar maddi ve manevi gelişime yoğunlaşamamışlardır. Ancak Afganistan'ın geri kalmışlığının tek nedeni Avrupa emperyalizmi değildir. Afgan kabileleri, kültürel olarak oldukça geri kalmıştır ve hem devlet hem de ordu feodal karakterdedir. Afgan yöneticiler, önlerine çıkan fırsatları ülkenin çıkarları için kullanamamışlardır. Ayrıca ülke hiçbir zaman kültürel ve etnik olarak birleşmemiştir (Gregorian, 2013, s. 92-93).

Birçok tarihciye göre Afganistan'daki ilk büyük ve yoğun reform çabaları, 1880'de tahta çıkan Amir Abdur Rahman Han ile başlamıştır. Abdur Rahman'ın tahta çıktığı sırada ülke savaşlar ve dış müdahaleler ile zayıflamış, iç karışıklıkların yaşandığı bir dönem olmuştur, yani ülkeye tam bir anarşi hakimdir. Amir'in kendi sözleri ile her din adamı, molla ve kabile veya köy şefi kendini kral saymakta idi.

Daha da kötüsü iki yüz yıldır bunların çoğu merkezi otorite tarafından dize getirilmemiş durumdaydı. Bu zaman zarfında Türkistan'daki ve Hazara'daki mirler ve Ghilzailerin şefleri, amirlerinden daha güçlü olmuşlardır (Hyman, 2002, s. 307). Dolayısıyla bu tarihlerde Afgan merkezi hükümeti son derece sınırlı bir haldedir.

Amir'in ilk mücadelesi feodal yapıları ve kabile yapılarını kırmak olmuştur. Amir dinin önemini farkındadır. Bu yüzden kutsal bir teyit almak ve hükümdarlığına tanrı tarafından bir amaç yüklemek istemiştir. Bu da onun şu sözleri ile yansıtılır; “Allah, Afganistan’ı dış düşmanlardan ve iç karışıklıklardan kurtarmak için, aciz kulu olan beni bu sorumluluğa layık görerek onurlandırdı ve bana ülkenin refahı için düşünceler verip bu halkın gelişimine adanmış kıldı.” Bu sayede Amir hem monarşiye kutsal bir teyit eklemiş hem de kral olarak yönetiminin kutsallığı konusunu ortaya koymuştur. Ancak bu sadece bir başlangıç olmuştur, zira mirler ve kabile reisleri iki yüz yıldan beri krallardan daha güçlü konumdaydılar. Merkezi otoritenin sağlanabilmesi için, bu yöneticilerin egemenliği kabul etmesi gerekmektedir. Bu amaç uğruna kaba güç, kanlı misilleme, evlilik ile müttefiklik, entrika gibi birçok yöntem kullanılmıştır. Politik veya mücbir yolların yanı sıra Amir, kendisinin ve çocuklarının evliliklerini de, kabile reisleri, dini liderler ve Afgan olmayan etnik grupların önemli isimleri ile bağlarını kuvvetlendirmek için kullanmıştır. Din çok önemli bir silah olarak kullanılmıştır. Dini yaptırımlar isyan eden her kabileye, lidere veya feodal lorda karşı kullanılmıştır. Bu insanlar vatan hainleri ve haydutlar olarak yaftalanmışlardır. Örneğin güçlü Şii Hazaralara karşı mücadelede, Sünni Müslümanların dindarlığı ve fanatiklikleri kullanılmış, bu sayede binlerce gönüllü bulunmuştur (Farhang S. , 1994, s. 35-37).

Birçok tarihçi Amir Abdur Rahman Han'ın politikalarını başarılı bulmaktadır. Zira kendisi Afganistan'ı politik olarak birleştirmiştir. Ancak bugüne bakıldığında bu başarının bir etkisinin gözlemlendiği söylenemez. Öte yandan Amir idari, sosyal ve politik reformlarda başarılı olamamıştır. Abdur Rahman için önemli olan öncelikle Afganistan'ı ne pahasına olursa olsun birleştirmek iken sosyal, politika ve ekonomik reformlar ondan sonra gelmiştir. Reformlar için ise, anayasal bir hükümet kurması gerekmiştir. Üç danışma meclisi kategorisinden oluşan bir yapı oluşturulmuştur. Birincisi aristokratlar olan Sardarlardır, ikincisi halktan olan Khawanin mülki, üçüncüsü ise dini liderler olan mollalardır. Ancak Amir gücünü paylaşmaya hiçbir

zaman yanaşmamıştır. Bu meclisler hiçbir gerçek güce sahip olmamışlardır, zira her şey Amir'in onayına tabi olmuştur. Dolayısıyla meclis tamamen sembolik kalmıştır.

Amir aynı zamanda yüksek şura oluşturmuştur, ancak bu şura da aynı oranda güçsüzdür. Bir başbakana özdeş yönetici olmadığı gibi, şura krala kral istemediği sürece öneri bile sunamamıştır. Politik mutlakıyet, ülkenin birleştirilmesi ve yönetsel yeniden organize koşulları, Amir'i dini yapı ile büyük bir çatışmaya sokmuştur. Ancak ya barışçıl bir şekilde ya da zorla Amir, dini liderlerin desteğini almaya çalışmıştır. Dolayısıyla her zaman dini kullanarak insanların desteğini almak istemiştir. Bu amaçla 1888'de Hazara'da yaptığı gibi, 1896'da da Kafiristan'ı (şimdiki adıyla Nuristan) fethetmiş ve halkı Müslüman yapmıştır. Bu sayede din adamları ile olan konumu çok güçlenmiştir (Ghobar, 2011, s. 309-3011).

Abdur Rahman'ın reformları ve bunların sonuçları, Afganistan'ın ulus inşası sürecinde oldukça önemlidir. Özellikle Abdur Rahman'ın Avrupa teknolojisine ve demiryolları gibi modern teknolojilere ülkeyi işgale açık hale getireceği gerekçesiyle karşı çıkması, önemli sonuçları olan bir karardır. Amir'in Avrupa emperyalizmine karşı duyduğu korku oldukça açıktır. Afgan gençlerini Avrupalılarca eğitmeye veya Avrupa'ya göndermeye de karşı çıkmıştır. Zira orada kötü alışkanlıklar edinip özlerinden kopacaklarını düşünmüştür. Abdur Rahman 1901'de öldüğünde birçok başarıya rağmen, istediği Afganistan'ı kuramamış durumda idi. Bunun dış sebeplerinin yanı sıra, Afganistan'daki etnik farklılıklar, Şii-Sünni çatışması, kabileler arası kıskançlıklar, geleneksel ve bölgesel değerler ile insan ve materyal eksikliklerinden ileri geldiği söylenebilir (Badakhshani, 2009, s. 21).

Amir Abdur Rahman, birçok politik rakibini sürgüne göndermiştir. Oğlu Habibullah Han tahta çıktığında, bu insanlara verilen sürgün cezalarını iptal etmiştir. Bu kararın ardından Afganistan'a dönenler arasında sürgün edildikleri dönemde, Osmanlı Sultanı Sultan II. Abdülhamid tarafından Şam'a kabul edilmiş olan Tarzi ailesi de bulunmaktaydı. Ghulam Mahmud Tarzi, Osmanlı topraklarında bulunduğu dönemde hem Avrupa kültürü ve kurumları ile hem Osmanlı milliyetçi hareketi ile hem de al Afghani'nin Pan-İslamist görüşleri ile temasa geçme şansı bulmuştur. Aynı zamanda Osmanlı eyalet yönetiminde görev alarak yönetim tecrübesi de kazanmıştır. Tarzi'nin Afganistan'a dönüşü hem modernist hem de

milliyetçi hareketin güçlenmesi anlamına gelmektedir. Tarzi, Afganistan'a döner dönmez reform hareketleri için çaba göstermeye ve eğitim, iletişim ve endüstri alanlarındaki problemlere dikkat çekmeye başlamıştır. Politik, kültürel ve entelektüel izolasyonun gereksizliğini vurgulamıştır. Tarzi ilk etapta Tercüme Bürosuna müdür olarak atanmıştır. Amir'in büyük oğlu Inayatullah Han ile birlikte ilk Afgan gazetesi olan Siraj al Akhbar'ı çıkarmışlardır. Tarzi bir gazeteyi modern uygarlığın en temel aygıtlarından biri ve organize bir toplumun ön koşulu olarak görmüştür. Bu gazetede ülke içi ve dışından haberlerin yanı sıra İngilizce, Urduca, Türkçe ve Arapçadan çevrilmiş makaleler yayımlanmıştır (Rasanayagam, 2005, s. 127-130).

Siraj al Akhbar, aynı zamanda Afgan milliyetçiliğini yaymanın bir aygıtı olmuştur. Afgan milliyetçiliğinin yayılması, nüfusun çoğunun etnik açıdan Afgan olmadığı da göz önüne alındığında, oldukça zor bir mücadeledir. Bir yandan Afgan ismini coğrafi ve dini bir temelde yeniden tanımlayarak, Afgan olmayan grupların korkularını gidermek, diğer yandan da Habibullah'ı sosyoekonomik dönüşümün dış müdahaleyi getirmeyeceğine ve monarşiyi veya hanedanı incitmeyeceğine ikna etmeye çalışması gerekmiştir. Diğer taraftan da, İslam-modernite çatışması ile dini liderlerin ikna edilmesi zorluğu bulunmaktadır. Tarzi ve arkadaşları, İslami toplumların geri kalmışlığının temelini dinde olduğunu reddetmişlerdir. Planlanmış bir modernizasyonun, İslami değerlerle çelişmeyeceğini ve Avrupa kolonileri için tasarlanmış ithal kültürlerin ötesine geçilmesinin gerektiğini düşünmüşlerdir. Tarzi, Afganistan'ın geri kalmışlığını izolasyonist bakış açısına bağlarken, gelişme için dışarı ile etkileşimin çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Siraj al Akhbar ile Batıya bir pencere açarak, gençleri dönüştürme yolunda ilk adımı atabileceğini düşünmüştür. Diğer yandan çocuklar için de bir gazete çıkararak onların eğitime ilgilerini arttırmak istemiştir. Ayrıca "Seksen Günde Devriâlem", "Denizler Altında Yirmi Bin Fersah", "Macera Adası" gibi kitapları ve bazı tarih kitaplarını çevirmiştir (Gregorian, 2013, s. 163).

Tarzi gibi Afgan modernistlerinin karşı karşıya olduğu dilemma, ülkeyi hem modernize ederken hem bağımsızlığını ve monarşisini nasıl koruyabilecekleri olmuştur. Bu soruna kısa vadeli bir çözüm bulmamakla beraber, uzun vadede bir çözüm bulduklarını düşünmüşlerdir. Bu da milliyetçilik olmuştur. Bu sayede Afgan bağımsızlığı korunurken, Afganistan'ın modernleşmesinin mümkün olacağını öne

sürmüşlerdir. Ancak gerçekte tam tersi olmuş ve Afganistan milliyetçiliğinin yükselmesi ile çökmüştür.

O dönemdeki krallık içerisinde belki en eğitilmiş ve deneyimli insan olan Mahmud Tarzi bile, kişisel ve kabilesel çıkarlarını bir yana koyarak ülke için en iyisini düşünmemiştir. Tarzi ve arkadaşlarının kurmuş oldukları bir bilgin grubu, tarihsel rasyonalizm çalışmaları yapmıştır. Amaçları farklı uygarlıkların güçlü ve zayıf taraflarını analiz ederek Afganistan'ın yararı için kullanmaktır. Tarzi'ye göre bu çalışmaların yanı sıra Afgan dili, yani Afganca olarak görülen Pashtu'nun resmî dil Farsça karşısında güç kazanması da oldukça önemli idi. Tarzi'ye göre Afganca, Afganistan'daki herkese öğretilmeli idi. Afgan milliyetçiliğinin itici gücünün Afganca olacağı öngörülmüştür (Alikhani, 2011, s. 79-82).

1933'te, 40 yıl hüküm sürecek olan, 19 yaşındaki Zahir Han tahta geçmiştir. Zahir Han'ın yönetiminde başbakan olan amcası Hashim Han döneminde Afgan milliyetçiliği baştan şekillenmiştir. Ulus bilincini geliştirmek için yaptığı diğer icraatların yanı sıra, Hashim Han eğitim sistemini de baştan şekillendirmiştir. Kral Zahir ile ortak görüşleri, iyi bir okul sisteminin modernizasyon için bir temel oluşturacağıdır. Ancak eğitimin tek amacı modernizasyon değildir. Eğitim ile ulus birliği sağlanacak, ulus bilinci aşılacak ve Pashto ulusal dil olarak yerleşecektir. Hashim Han, Pashto'nun bir yıl içerisinde resmî çalışanların nezdinde Farsça yerine kullanılmasını istemiştir. Pashto'yu, Farsça ile eşit bir dil yapma politikası tartışmalara nedne olmuştur. Afganistan'da Farsça kullanımı en iyi Kalküta gazetesi ve Habl-ul Matin tarafından savunulmuştur. Bu görüşe göre suni bir dili empoze etmek Afgan halkının ulusal birliğine zarar verecektir. Pashtu bir azınlığın konuştuğu dildir, çoğunluk Farsça konuşmaktadır. Herkes Pashtu öğrenmeye zorlanacağına, Afgan kabileleri Farsça öğrenmeye teşvik edilirse, zengin İran kültürünün parçası olarak fayda göreceklere. Öte yandan Pashtu resmî dil olarak kabul edilirse, Afgan halkı edebi ve bilimsel bir dilden mahrum kalacaktır. Ancak bu itirazlar Afgan hükümetini ikna edememiş ve aynı politika devam ettirilmiştir (Badakhshani, 2009, s. 22).

Pashtu dilini ulusal dil yapma politikası, ülke içinde birçok zorluğa ve verimsizliğe sebep olmuştur. Öğretmenler Pashtu öğrenmeye zorlanmış, hükümet

görevlileri gece dersleri almakla zorunlu kılınmışlardır. Pashtu bilmeyen bazı üst düzey görevliler Farsça metinlerini başka bir ofise göndermeden asistanlarına Pashtu'ya çevirtmişler, mesaj ulaştığı yerde yine bir asistan tarafından Farsçaya geri çevrilmiştir. Bu durum işlerde büyük bir verimsizlik yaratmıştır. Ülke çapında Pashtu eğitimi de Pashtu bilen insanların ve dilin kullanımının azlığı, Pashtu öğretme tekniklerinin olmaması gibi zorluklarla yüzleşilmiştir. Birçok araştırmacı bu dönemde Afganistan'ın ulusal ve milliyetçi fikirlerinin son derece zayıf ve gelişmemiş olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Afganistan'daki birçok etnik grup kendilerine Afgan dememektedir; hatta başlangıçta Afgan sözü Afgan kabilelerinin hepsini dahi kapsamamaktaydı. Afgan tanımı yalnızca Pashtu konuşanları kapsarken Peştun olmayan halk Özbek, Tacik gibi ırk temelli sıfatlar veya Herati, Panjsheri, Kohistani ve Badakhshani gibi bölge temelli sıfatlar kullanmışlardır. Milliyetçilik için gereken niteliklerden biri de yüksek bir kültür ve tarihtir. Ancak ne antik çağ tarihi ne de orta çağ tarihi Afgan milliyetçiliği temeline oturabilmiştir. En nihayetinde Pashtu'yu ulusal dil yapmak isteyen Afgan milliyetçi hareketinin tek çaresi tarihi gizlemek olmuştur. Buna ek olarak Kâbil'deki geçmiş rejimler, hiçbir zaman tutarlı bir ulusal ideoloji benimsememişlerdir (Gregorian, 2013, s. 164).

Afganistan'da ulus inşasının başarılı olamamasının açık ve net görülen birtakım nedenleri vardır. Bir toplumda ulus bilinci oluşabilmesi için belli aşamalardan geçilmesi gerekmektedir. Afganistan bu aşamaların hiçbirinden geçmemiştir. Afganistan gibi çeşitliliğin çok fazla olduğu bir ülkede, ulus bilincinin üzerinde yükselebileceği sütunlar olarak yalnızca Farsça dili ve bazı ortak tarih noktaları bulunmaktadır. Ancak birleştirici noktalardan daha da önemlisi sorumlu bir liderlik Afganistan'da görülmemiştir. Tarzi örneğinde de görüldüğü gibi, Afgan liderler hiçbir zaman ulusu kabilenin önüne koyamamışlardır. Tarzi'nin uluslaşma hareketindeki öncü rolü düşünüldüğünde, onun bile bu şekilde hareket etmesi Afgan ulusal hareketinin zayıflığını gözler önüne sermektedir. Ulus inşası sürecinde, Afgan olmayan çoğunluğa bir kimlik empoze edilmeye çalışılmış ve başarısız olunmuştur. Avrupa'daki ulus inşalarına bakıldığında Endüstri Çağı'nın, modernizasyon çabalarının ve din ile devletin ayrılmasının etkisi görülmektedir. Oysaki Afganistan'da din hem monarşinin dayanak noktası hem de uluslaşma hareketinin bir parçası olarak kullanılmıştır. Diğer yandan Amir Abdur Rahman'ın çekinceleri

yüzünden teknik gelişmeler de, Afganistan'a girememiş, ülke izole bir hâl almıştır. Ulus inşası sürecinin tamamen başarısız olduğu nokta ise, ülkenin halihazırda ortak değerlerinden birini, örneğin ortak dil Farsça'yı alıp onun üzerinde çalışmak yerine, Pashtu dilini herkese empoze ederek sanal bir ortak nokta yaratma çabasıdır. Son olarak, İslami yasalardan bile, etkilenmeden günümüze kadar gelen Afgan töresi Pushtunwali modernizasyondan da beklenebileceği üzere etkilenmemiştir ve her türlü reformun önünde engel olmaya devam etmiştir (Deupree, 2009, s. 124-126). Oysa Hindistan da son derece parçalı, çok etnikli ve çok dilli olduğu halde, Sanskritçe üzerinden tek dil çalışmaları ile uluslaşma atılımını sağlayabilmişlerdir. Buna karşın tek dilli Araplar, Ortadoğu'da uluslaşmamışlardır. Aslında her ikisi de, İngiliz planının bir yansımasıdır. Uluslaşma veya uluslaşmama emperyalizmin kontrolüne açık olmuş ve ona göre şekillenmiştir. Afganistan da bu politikadan fazlasıyla payını almıştır.

3. BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA İSTİKRARSIZLIĞI TETİKLEYEN FAKTÖRLER

3.1. İSTİKRARSIZLIĞI TETİKLEYEN İÇ FAKTÖRLER

Adaletsizlik ve zayıf hukuk, Afganistan'daki istikrar üzerinde belirgin ve güçlü bir etkiye sahiptir. Mülklere el konmasından politik marjinalleştirmeye varıncaya kadar çeşitli ihlaller, sıradan Afganları hükümetten uzaklaştıran sıkıntıların doğrudan doğruya sebebi olmuş, birçok Afganı da isyana katılmaya veya desteklemeye sevk etmiştir. Daha geniş bir düzeyde, aynı adalet eksikliği, devletin kapasitesini ve siyasi sistemin, çatışmayı teşvik etmek yerine arabuluculuk yapma kabiliyetini zayıflatmıştır. Yolsuzluk ve gücün keyfi dağılımı, devleti, ulusal politika ve hükümetin işleyen çekirdeği olmaktan ziyade, yasadışı fayda için uğruna savaşılabilecek bir ödül haline getirmiştir. Gerçekten de, adaletsizlik tartışmasız olarak iç siyasi sebeplerin altında yatan temel ortak unsurdur. Devlet adına yapılan büyük adaletsizlikler elbette dünya çapında uzun ömürlü diktatörlüklerin gösterdiği gibi, siyasi istikrarla bir arada yürüyebilmektedir. Devletin zayıf ve isyanın nispeten kolay olduğu Afganistan'da, bu durum da öyle şekillenmemiştir (Yıldırım, 2018, s. 139).

3.1.1 Şikâyet Unsurları

Adalet eksikliği, ülke genelinde birçok Afgan tarafından hissedilen hayal kırıklığının önemli bir etmenidir. AIHRC anketine katılanların çoğunluğu, 2001 sonrası siyasal sistemini geçmişteki ve şu anki ihlallerin cezasız kaldığı ve suçluların ödüllendirildiği bir sistem olarak görmektedir. Bunun sonucu pek çok kişinin hükümete yabancılaşmasıdır. Konuşulan birçok Afgan, farklı çatışma dönemlerini (1979'dan günümüze), iktidarın el değiştirdiği, ancak insanların devam eden acımasız ve sistematik insan hakları ihlallerine maruz kaldığı tek, uzun ve bitmek bilmeyen bir çatışma süreci olarak algılamaktadır. Şimdi bile, Bonn anlaşmasından sonraki dönemde ve savaşın resmen sona ermesine rağmen, bu ihlaller sona ermemiştir. Savaş sonrası dönem, insanların özlediği güvenliği ve huzuru getirmemiştir. Ağır insan hakları ihlallerini işleyen birçok kişi, bugün hâlâ iktidarda kalmaktadır. Bu durum, Afganistan'da, otoriteye ve kamu kurumlarına olan güvenin neredeyse tamamen bozulmasıyla birlikte, derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Aynı zamanda

katılımcılar ‘adalet için güçlü bir anlayış ve arzu göstermiştir’ (Abbasi-Shavaz, Glazebrook, Jamshidiha, Mahmoudian, & Sadeghi, 2005, s. 8).

Sivil toplum örgütlerinin uzun süredir dile getirdiği gibi, eski suçlara ve güncel yetki suistimallerine ceza verilmesini öngören reform tasarısı, toplumsal destek görmektedir. Başka araştırmalar da benzer şekilde adalet ve yasalardaki sıkıntının memnuniyetsizliğin temel kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu aydınlanma doğrudan silahlı direnişe sebebiyet verebilmektedir. İsyana katılmak için bireysel motivasyonlar hakkında nispeten az detaylı araştırma bulunmakta, ancak röportajlarda ve literatürde adaletsizlikle ilgili şikâyetler tekrar tekrar belirtilmektedir (Katzman, 2015, s. 72). Örneğin, Sarah Ladbury'nin İngiltere'nin Uluslararası Kalkınma Bölümü için Afganistan'daki radikalleşme etmenleri üzerinde yürüttüğü 2009 yılındaki ayrıntılı araştırma, adaletsizliğin isyana desteği ve katılımı arttırması ile ilgili konularda güçlü kanıtlar bulmuştur. Çalışma üç ilde sıradan siviller ve bazı Taliban ve Hizb-i İslami savaşçılar ile yapılan röportajları içermiş, kapsamlı görüşmeler yoluyla sekiz radikalleşme hipotezini test etmiştir. İki için 'güçlü destek' bulmuştur: Devletin güvenlik ve adalet sağlamadaki başarısızlığı, insanların yağmacı ve baskıcı güvenlik sektörü kurumlarından muzdarip olması aşırıcılığın önemli etmenlerindedir. Hükümetin yozlaşmış ve partizan olarak algılanması, insanların daha ahlâkî bir yönetim biçimi için başka yerlere baktıkları anlamına gelmektedir (Gökırmak, 2011, s. 11).

İl ve ilçe düzeyinde hükümet yolsuzluk ve partizanlığı sürekli olarak tüm çalışmalarda Taliban ve Hizb-e-İslami'yi desteklemek için önemli bir neden olarak gösterilmiştir. Hükümetin yolsuzluk sicili, insanlara “alternatif hükümet olduğunda bile insanlar, kötü bir Taliban'ı tercih ediyor” dedirtecek derecede adaletsiz görülmektedir. Bu bulgular diğer çalışmalarla yakından ilişkilidir. Ledwidge, örneğin, ‘karmaşık isyanlar adaletsizlik tarafından desteklenmektedir’ görüşünü savunmakta ve Andrew Wilder'in çalışmaları ülke genelinde altı bölgede yaklaşık 500 görüşmeye dayalıdır ve onun bulgusuna göre, büyüyen isyan ile alakalı olarak Afganların öne sürdüğü ana sebepler yolsuz ve adaletsiz hükümettir (Ahmetbeyoğlu, 2002, s. 79). Paktia'nın güneydoğu bölgesindeki bir kabile ileri geleninin dediği gibi, aslında "hastane eksikliği, okullar, ve yollar sorun değildir. Asıl sorun, iyi bir hükümete sahip olmamızdır ..." halk ile hükümet arasında giderek artan bir

mesafe vardır ve bu da kötüleşen güvenlik durumunun ana nedenidir. Yabancılaşmanın nedenleri doğal olarak kişiden kişiye değişmekte, ancak ortak tema adaletsiz ve anlaşılmaz güç kullanımudur. Martine van Bijlert, özellikle *naraz* (memnun olmayan) ve *majbur* (mecbur olan yahut zorlanan) gibi geniş ölçüde iktidardakilerin marjinalleştirilmesi ve ihlalleri ile ilişkili olan Afgan kavramlarının altını çizmektedir. Afganlar narazı, memnuniyetsizliği genellikle statülerine layık şekilde muamele görmediklerinden dolayı, Taliban'a katılan yerel liderlerden bahsederken kullanılmaktadır. Majbur, yani mecburiyet ise, yerel yönetimler veya uluslararası güçlerle çatışmaya girdikten sonra, silahlı muhalefete itilenlerden bahsederken kullanılmaktadır. Bu tabir, alıkoymaktan mülk hırsızlığına kadar birçok kötü davranışı kapsayabilmektedir. Majbur, *zaalem fikrinyle* (zalim ya da zalim bir kişi), yırtıcı ve şiddetli güçlüler hakkında kullanılan bir terimle yakından bağlantılıdır (Ewans, 2005, s.124-125).

Ewans'ın ifade ettiği üzere, yapılan görüşmelerde *majbur ve naraz*, halk tarafından düzenli biçimde kullanılmıştır. “Wardak'lı Taliban destekçisi yirmili yaşlarda bir üniversite mezunu, mevcut güçleri şöyle anlatmaktadır: 2001'den sonra, bölgede, insanlar barış ve istikrarın ve halkı önemseyen uygun bir hükümetin geleceği konusunda oldukça iyimserdi. İlk bir ya da iki yıl boyunca beklemişlerdir, ama olmamıştır. Bunun yerine, insanlara kayıtsız ve verimsiz bir hükümet gelmiştir ve ivme kazanmıştır. İyimserlik yavaş yavaş hayal kırıklığına dönüşmüştür, özellikle de bu bölgede. Kâbil tarafından bir bölge polis şefi görevlendirilmiştir ve onun altındaki polisler soygunculardan oluşmaktadır. İnsanların evlerini yağmalamışlardır. Bunun ardından olanlar daha ilginçtir. İnsanlar polis şefi tarafından yapılan şeyleri görünce, öfkelenmişler ve intikam almak için ona ve grubuna karşı durmuşlardır. Taliban bu fırsatı kullanmış, hükümet tarafından sinirlendirilen bir topluluk görmüş ve bunu fırsat bilerek ilçe merkezine saldırmışlardır. Bu ilçe tamamen Taliban'a ait olmuştur. İnsanlar mecburen onları desteklemektedir” (Ewans, 2005, s.125-127).

Bu örnekten kolayca anlaşılacağı gibi, Afganistan'da büyük bir düzene hâkim olamama, yani adaleti tesis edememe sorunu vardır. Röportaj verenler de, aynı şekilde birçok benzer şikâyetleri sıralamışlardır ve bunların içinde akraba kayırmadan bölgesel ve ilsel kalkınma fonlarının cebe indirilmesine ve hükümet görevlilerinin kendi silahlı milislerinin korumasıyla zorla ücret almalarına kadar

çeşitli sorunlar ve yanlış uygulamalar yer almaktadır. 2001 yılından bu yana, iki yüzden fazla Taliban üyesi ile görüşmeler yapan Avrupa Birliği Özel Temsilciliği eski milletvekili Michael Semple de, hukuk sisteminin başarısızlığına yol açan keyfi davranışların, isyana katılma kararına katkıda bulunduğunu söylemiştir: Afgan kurumları tarafından yapılan keyfi tutuklama ve alıkoymalar ve uluslararası askeri güçlere teslim edilme, evlerin yakılması veya bunlara el konulması, Afgan güvenlik güçleri tarafından kişilere işkence edilmesi ve idamlar sıralanabilir (Ewans, 2005, s.127-129).

Thomas Ruttig, Taliban'ı uzun süre gözlemleyen bir diğer kişi olarak, bazı isyancıların bazı alanlarda yozlaşmış yerel hükümeti reddetmekten ve ondan soyutlanmaktan dolayı motive olduklarını belirtmektedir. Bu özellikle Güney'in çoğu ilinde geçerlidir. Başka bir örnek de, doğrudan *majbur* etkisini göstermektedir. Bu örnek Uruzgan'lı bir Nurzai ileri-geleni ile ilgilidir. Eski bir cihatçı komutan, Taliban'ın dostu değildir, zira onlar iktidarda iken onlar tarafından tutuklanmıştır. Akrabalarından biri, Taliban'ın iktidardan düştükten sonra, bu ileri-gelen kişinin yerel Popalzai diktatörü Jan Mohammad tarafından rakip bir kabileden potansiyel olarak etkili bir figür olarak hedef alındığını açıkladı. O zaman eyalet valisi olan Jan Muhammad, Nurzai haşhaş tarlalarının Popalzai'den çok daha fazla yok edilmesini sağlamış ve ABD özel kuvvetlerini adamı sahte iddialarla tutuklatmışlardır. Kötü muamele gördüğü iddia edilen Bagram'da tutulmuştur. Serbest bırakıldıktan sonra eve dönmüş, ancak yeniden tutuklanmaktan korkarak, ailesinin yaklaşık altı üyesiyle Pakistan'a kaçarak en sonunda Taliban'a katılmıştır. Bu aşamada bile, başka bir gelir kaynağının olmaması nedeniyle büyük ölçüde motive olmuştur. Ancak, akrabasına göre, yasadışı emir olan Jan Mohammad'ın zulmünü, hükümet kabul etmemiştir. Daha ötesi halk arasında "kabilemin toprakları neden yok edildi, seninkiler neden edilmedi" gibi nedenlerle sürekli hükümet karşıtlığı yayılmaktadır. Bazıları HKU'ya (hükümet karşıtı unsurlar) katılmış, bazıları katılmamış ancak hükümete karşı olmuşlardır. Bu hikâye, isyan için motivasyonların karmaşıklığını ve örtüşen doğasını, kabile işleri, siyasi, kişisel ve finansal etmenlerin karışımı ile net bir şekilde sergilemektedir. Ancak bu durum aynı zamanda suistimallerin nasıl isteksiz insanları bile, gönüllü olarak Taliban'a katılmaya sevk edebileceğinin önemli bir göstergesi olmuştur (Oğuz, 1998, s. 99).

Afganistan açısından önemli bir sorun da uyuşturucu ekimi ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin Uruzgan'da meydana gelen haşhaş alanları ile alakalı sıkıntılar, son derece dikkat çekicidir. Birçok çiftçi haşhaşın İslami olmayan doğasını kabul ederken, genellikle mahsullere oldukça bağımlıdırlar ve mahsullerin yok edilmesi onlar için yıkıcı olabilmektedir. Ama bu konudaki en keskin adaletsizlik, yerel güç sahipleri tarafından yapılan seçici yıkım, yani seçtikleri mahsulleri korumaları, diğerlerini yok etmeleri olmaktadır. Bu yola, kendi pazar paylarını konsolide etmek, yahut kabile çıkarlarını gözetererek daha zayıf ve marjinalleşmiş kabile veya bireylere göre onları güçlendirmek amacıyla yapmaktadırlar (Oğuz, 1998, s. 101).

Kandahar'da, Graeme Smith tarafından incelenen elli Taliban üyesinin yüzde sekseninden fazlası, haşhaş üretiminde yer almıştır ve bunların yarısı mahsulünü yok etme çabalarının hedefi olduğunu söylemiştir; mahsulün sadece yüzde sekizinin bir bütün olarak il genelinde yok edildiği göz önüne alındığında, pratikteki uygulama alışılmadık derecede yüksek bir orandır. Güneydeki önemli hükümet yöneticileri ise, işlenmiş afyonu kendi kazançları için ele geçirmekle suçlanmaktadır. Afyonun çoğunlukla kırsal bölgedeki Afgan aileleri için ana tasarruf biçimi olduğu göz önüne alındığında, bu tek başına yıkıcı bir eylemdir. Helmand isyanında, yerel nüfusun Taliban'ı, bu tür talancı baskınlardan korumak için bölgelerine davet ettiğini gösteren belgelenmiş vakalar bulunmaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2002, s. 81-82).

Şikâyetin birtakım başka alanları da, özellikle dikkate değerdir, bu alanlar dış güçlerin varlığıyla alakalıdır. Müslüman olmayan güçlerin Afgan topraklarında bulunmasının bir hakaret olarak görülmesi, isyancıların bizzat propagandasında çokça belirtilmektedir. Bu, tabii ki güçlü bir dini unsur ve en çok milliyetçi duygu içeren bir konudur. Ancak mağduriyet duygusunun ve adaletsizliğin altta yatan unsur olarak ortaya çıkması ilginçtir. Bu duygu savunmacı bir duygudur, algılanan dış saldırıya karşı gelişmektedir. Kandahar'da belirttiği gibi, George Bush, çok adaletsizdir ve büyük bir teröristtir, çünkü o Afganistan'a saldırmıştır ve tüm dünyaya sarmıştır... Haksız, istismarcı ve aşağılayıcı olarak algılanan dış güçlerin eylemleri, isyanı desteklemeyenler arasında bile, içgüdüsel bir reaksiyona neden olmaktadır. Sivil kayıplar (özellikle hava bombardımanından), duyarsız ev aramaları

ve keyfi tutuklamalar, belirli bir güçsüzlük ve öfke duygusu yaratma kapasitesine sahiptir (Ahmetbeyoğlu, 2002, s. 83-84).

Graeme Smith, 'Sivil kayıpların isyancılara ilham verdiği açıktır' demiştir. Bir röportajda, Achakzai Talib, 'gayrimüslimler adaletsizdirler ve onlar bombalayarak halkımızı ve çocuklarımızı öldürdüler, bu yüzden onlara karşı cihad başlattım' demiştir. NATO da, bu sorunu kabul etmiştir ve 2009 yılında hava saldırısı sayısını azaltmak için politikasını değiştirmiştir. ISAF Genel Başkanı David Petraeus'a göre, sivil kayıpların neden olduğu algı, Afganistan'da karşılaşılan en tehlikeli şeylerden biridir. Özellikle dış güçlerin keyfi tutuklamaları, geniş çapta öfkeye neden olmaktadır (Barfield, 2013, s. 241-247).

ABD gözaltı programından sorumlu komutan, Farangilerin (yabancıların) Afgan halkını keyfi ve sıklıkla yanlış bir şekilde gözaltına almasının, isyanı körükleyen 'önemli bir unsur' olduğunu açıkça belirtmiştir. Taliban için kilit desteğin Guantanamo'daki tutuklu topluluklardan geldiğini, bunun da Bagram ile birlikte, Taliban propagandasında bir şikayet kaynağı olarak öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte, hükümet yetkilileri (ve özel cezaevleri olan güçlü kişiler) tarafından yasadışı gözaltı, özellikle işkenceye eşlik ettiği için önemli bir sorundur. Afganların rutin bir şekilde gizli tutuklama sistemleri ile ortadan kaybolmasını içeren eski günler geride kalmış gibi görünmektedir. Amerikan ordusu tarafından Eylül 2009'dan beri önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlarla, şeffaflık artırılarak, kültürel duyarlılık geliştirilerek ve tehdit unsuru olmayan tutukluların salıverilmesiyle Afgan öfkesi azaltılmaya çalışılmaktadır. İnsan hakları grupları, bazı ihbarlar ile birlikte yeni sistemi memnuniyetle karşılamışlardır. Başkan Karzai, buna karşılık olarak Haziran 2010'da bir Mahkûm İnceleme Güvenlik Komisyonu kurmuştur. Bu komisyon Taliban olma şüphesiyle alıkonulan masum insanların salıverilmesi ümidiyle insan hakları savunucuları tarafından temkinli bir şekilde desteklenmiştir. Ancak, onlar da adalet sisteminin para ve tesir sahibi kişileri salma eğilimi ile başkanın Taliban ve diğer mahkûmları sessizce salıverme sicili nedeniyle endişelenmişlerdir. Komisyonun kimin serbest bırakılacağını belirlemek için koyduğu kriterleri, kanıt eksikliğinden yargılanamayan mahkûmlara odaklanırken, karar verme sürecinin kendisi şeffaf olmamıştır ve serbest bırakılanların ne isimleri ne de tutarlı bir şekilde sayıları açıklanmamıştır, kimin gerçekten dışarı çıktığını

anlamak imkânsız olmuştur. Son Açık toplum kurumu raporu: Bu tür tecrübeler, uluslararası güçlerle alakalı olumsuz algılar yaratmaktadır (veya mevcut algıları güçlendirmektedir), bazen bireyleri isyancılara doğrudan destek vermeye itmektir demektir. Şikayetler büyük ölçüde yasadışı ihlaller, hesap vermeme ve kabul edilen onur ve gizlilik normlarına aykırı aşağılayıcı uygulamalar hususlarında yoğunlaşmıştır. Bu, farklı illerde, özellikle de Kandahar'daki isyanın büyümesinde bir faktör gibi görünmektedir (Zaeef, 2010, s. 157-161). Resmi siyasi sistem sorunu çözmek için bir araç olabilmekte, ancak bu açıdan zayıflığı hem 2009 hem de 2010 seçimlerinde yaygın dolandırıcılık ve parlamentonun sürekli olarak marjinalleşmesi ile beraber, beklenene ulaşamamaktadır. Seçimler ve parlamentolar, çatışmayı kendi başlarına azaltmamakta (aslında buna neden olabilmekte), ancak bir şekilde çatışmayı büyütme yerine, hafifletme ve sistemin keyfi ve adaletsiz olduğu algılarını azaltmakta çok önemli rol oynamaktadırlar.

3.1.2 Yolsuzluk ve Devlet Etkinliği

Hukukun üstünlüğünün kaybedilmesi, yolsuzluk, kaynakların saptırılması ve önceliklerin bozulması nedeniyle hizmet sunma kapasitesini zayıflatarak devleti başka şekillerde de zayıflatmaktadır. Aynı zamanda (müteahhitler ve yardım kuruluşları içinde yolsuzluk yoluyla) yardım etkinliğini zayıflatmaktadır. Bu ihlallerin neden olabileceği hasarın iyi örnekleri vardır. Ağustos 2010'da, Tüm Afgan ekonomisini zayıflama tehlikesine atan kötü düzenlenmiş Kâbil Bankası krizi buna bir örnek olabilir. Bunun tersine, Amerika'nın, 'yardımların, kalpleri ve zihinleri kazanabileceğini' ummasına rağmen, hizmet sunumunun veya gelişiminin kendi başına isyanı azaltmak için yeterli olabileceğine dair çok az kanıt vardır. Aslında, yardımın çoğunlukla hukukun zayıflaması, ihlallerin önüne geçemedeki yetersiz gayretler ve adaletsizlik algısı sebebiyle güvensizliği büyütebileceğine dair delil mevcuttur (Acet & Doğan, 2017, s. 66).

Andrew Wilder ve Gordon Stuart, büyük meblağların yolsuzluğu nasıl şiddetlendirdiğini ve yardımın tahsis edilecek bir kaynak halini nasıl alabileceğini ve belirli grupların gücünü pekiştirmek için bir araç olduğunu belgelemiştir: Yardımın en istikrarsızlaştırıcı yönü yolsuzluğu körüklemedeki rolüdür. Burada, Batılı donör (verici) hükümetler bu soruna katkılarını kabul etmekte biraz geç

kalmışlardır. Çok az öngörü ile çok fazla ve hızlı para harcanması yolsuzluğu arttıran, Afgan hükümetinin meşruiyetini gölgeleyen ve uluslararası aktörlerin güvenilirliğini sarsan bir durumdur. Genel anlamda hizmet sağlanması büyük bir meşruiyet kaynağı olmasa da, adalet sağlanması bir istisna gibi görünmektedir. Bu durum Afganlar tarafından sıkça dile getirilmiş olan tartışmaya açık bir durumdur. Pratik açıdan, adalet hükmünün zayıflığı, yerel çatışmaların kontrol edilmemesi ve bunun yerine istikrarsızlığa neden olunması ve muhtemelen isyana dönüşmesi ihtimalini daha da arttırmaktadır. Güvenlik hizmetlerinin (özellikle polis) zayıflığı da genel anlamda yolsuzluğa atfedilebilmektedir (Obayd, 2017, s. 137-139).

3.1.3. Bozuk Bir Devletin İnşası

Yolsuzluk aynı zamanda daha yüksek bir seviyeye de taşınmakta, devlet kurumunu zayıflatmakta ve istikrarsızlığa doğru olan sürüklenmeyi hızlandırmaktadır. Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Dairesi (UNODC) tarafından 2006 yılında yayınlanan araştırmalar, Afganistan'ın suçlu yeraltı dünyasının, gerçekte siyasi 'üst dünyanın' desteği olmadan çalışamayacağını savunmaktadır. Bu özellikle tayinlerde de görülmektedir. Politika her zaman belli ölçüde atama sürecine dâhil olmaktadır, ancak tespit edilen çöküş daha büyüktür: Raporla göre, İçişleri Bakanlığı, polis şeflerini 'hem suç çıkarlarını korumak hem de suçu teşvik etmek için atamıştır. Sonuç olarak, 'suç - kaçakçılık faaliyetlerinde, devlet korumasının etkili bir şekilde sağlanan karmaşık bir koruma ve himaye piramidi' oluşturulduğu anlaşılmış, ticarete doğrudan katılımdan geri adım atan, ancak mali açıdan fayda sağlamaya devam eden güçlü siyasi oyuncuları içerdiği görülmüştür (Alikhani, 2011, s. 169).

2007 yılında, Wilder: Bu 'büyük yolsuzluk' uygulamalarının, Afganistan'da devlet kurma çabalarına son derece zarar verdiğini, çünkü devlet aygıtının parçalarının ele geçirilmesi anlamına geldiğini belirtmiştir. Bazı bireyleri stratejik ve kazançlı pozisyonlara atama karşılığında, büyük rüşvet kabul eden üst düzey İçişleri Bakanlığı yetkililerinin, çok sayıda kaydı mevcuttur, çoğu zaman uyuşturucu üretimi veya kaçakçılıkla ilgili olarak ilçelere ve illere polis şefleri ataması yapılmaktadır. Bu rapor için görüşülen uzmanlar, sorunun sadece polis atamaları değil, aynı zamanda il ve ilçe yerel yönetimlerinde de mevcut olduğunu düşünmektedir. Bir mevki elde

etmek için yatırılan parayı geri verme zorunluluğu, yolsuzluk ve güç suistimallerinin kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır. Hükümetin çoğunu etkileyen dikey olarak bütünleşmiş bir yolsuzluk yapılanması bulunmaktadır. Bu, sadakat karşılığında paranın aktığı standart bir himaye sistemi gibi değildir; daha ziyade, çevredeki yetkililer, suç işleme lisansı karşılığında paranın yönünü yukarı doğru hareket ettirmektedirler (Rashid, 2009, s. 213).

Çeşitli iç savaş grupları, iç savaşın kilit oyuncularını görünüşte reformist veya teknokrat olabilecek diğer ağalarla birlikte, bu ortamda etkili olmaya ve rekabet etmeye devam etmekte; büyük yolsuzlukla suçlananlar arasında, her türlü arkaplana sahip olan önde gelen kamu figürleri ve politikacılar yer almaktadır. İçişleri Bakanlığı'na aşina uluslararası bir danışman: 'Genellikle memurlara yerel toprak ağalıkları da verilmektedir. Polis şefi, vali veya Ulusal Güvenlik Müdürlüğü (NDS) ile Afgan İstihbarat Ajansı arasında rekabet olabilmektedir. Büyük mafya mevcuttur ve herkesin Kandahar'da da olduğu gibi politikacılara uyması gerekmektedir. Bazı diplomatlar, tek bir yolsuz hükümet yanlısı diktatörün, hem Taliban hem de çoklu kontrolsüz mafya ağlarıyla savaşmaya çalışan zayıf bir hükümete sahip olmaktan daha iyi olduğunu savunmaktadırlar. Bu durum sıkça Karzai ile alakalı yapılan tartışmalarda da, dile getirilmektedir. Ancak yaşanan bu, Kandahar gibi yerlerde şiddetin çok fazla arttığı gerçeği ile bağdaştırmak zor görünmektedir. Helmand'da rakip narkotik şebekeleri ile Hükümet ve Taliban arasındaki rekabet, çatışmanın altında yatan önemli bir nedendir ve her iki taraf da istikrarsızlıktan yararlanmaktadır (Obayd, 2017, s. 142-143).

3.1.4. Diğer Çatışma Etmenleri

Elbette başka etmenler de mevcuttur. Ekonomik sebepler, özellikle Taliban'ın alt saflarında, ancak aynı zamanda paralı asker veya suçlu komutanlar arasında da önemlidir. İdeolojik ve dini şevk, etkili ve tehlikeli olsa da azınlığı yönlendirmektedir. Narkotik, isyan bitse bile, çatışma ve istikrarsızlık için önemli bir etmen olmaktadır. Yasadışı eğilim, devlet temiz olsa bile büyük bir rekabet unsuru olarak kalmaktadır. Tabii ki, fonlar, kolay silah temini, güvenli sığınakların mevcudiyeti ve motivasyon sağlayan dış yağmacılar, birçok Afgan tarafından sürdürülen isyanın devam eden yükselişinin bariz nedeni olarak görülmektedir.

Afganistan'ın komşularının rolü, özellikle Pakistan ve aynı zamanda İran da önemli bir sıkıntı nedeni olarak gösterilmektedir. Ancak, adalet ve hukukun üstünlüğü meseleleri ile devletin meşruiyeti ve gücü arasındaki özel bağlantı, onları uzun vadeli istikrar ihtimali için kritik hale getirmektedir. Dış desteği olan, ancak gerçek desteği olmayan bir isyan, Afganlılar için çok farklı bir tehdit oluşturmaktadır. Genel olarak kabul edilebilir bir hükümetin, kontrol altına aldığı yabancı destekli bir isyan düşünülebilmektedir, ancak dış müdahale olmasa bile, hükümet istismarcıyken iç çatışmanın sona ermesini öngörmek daha zordur. Dahası, adalet eksikliği hem devletin genel zayıflığının bir belirtisi hem de bir nedendir (Rashid, 2009, s. 297).

5 Ağustos 2010'da, bilinmeyen silahlı kişiler tarafından Bedahşan'da asılarak öldürülen tıbbi ekibin, on üyesinden biri için verilen bir ölüm ilanında; “Afganistan doksanlı yılların sivil çatışma temasının yeni bir varyasyonuna doğru sürüklenmektedir. Çatışma girişimcileri hükümet veya muhalefeti kendilerine zırh olarak almakta ve sivil nüfus ve ekonomik aktiviteye saldırmaktadırlar. Bağnazlık veya kazanç tarafından teşvik edilen savaşçılar, sağlık çalışanlarını öldürmeye yol açan nihai bir anti-sosyal faaliyete girişebilmekte, sosyal normların kısıtlamasından etkilenmemekte ve kanundan korkmamaktadırlar” denilmiştir (bkz: Acet ve Doğan, 2017, s. 69). Bu da gerçekten Afganistan’da yaşanan durumun vahametini gözler önüne sermektedir.

3.2. ABD İLE İLİŞKİLER

Afganistan, ABD için 2001’de gerçekleşen 11 Eylül saldırılarından beri en önemli dış politika sorunlarından biri haline gelmiştir. Terörist saldırılara cevap veren ABD yönetimi, El Kaide’ye ve ona yataklık edip destekleyen Taliban yönetimine karşı operasyon başlatmıştır. 2001’den beri geçen 17 yılda ABD, Afganistan’da 2.400 asker kaybetmiştir. Aynı zamanda yeniden inşaya da, 133 milyar dolar harcanmıştır. ABD müdahalesi ile birlikte, Taliban devrilmiş ve seçilmiş hükümet başa gelmiştir. İnsani koşullar daha iyileştirilmiştir. ABD, Afganistan’da olma amacını, Afganistan’da rahatça konuşlanmış teröristlerin ABD’ye bir daha saldırmasını engellemek olarak açıklamaktadır. 2019 ortasında, ABD’nin Afganistan’da askeri varlığını sona erdirmeye çok yakın olduğu ifade

edilmiştir. ABD, Taliban temsilcileri ile ABD gücünün Afganistan'daki varlığı ve terörizm konusunda görüşmektedir. Afgan hükümeti ise, olaya doğrudan müdahil olmamaktadır. Öte yandan ABD'nin 2001'den beri elde edilen sosyal, siyasi ve insani kazanımları göz önünde bulundurulmadan hızlıca askerlerini çekmek istediğinden korkulmaktadır. Taliban ile Afgan hükümeti arasında yapılacak nasıl bir politik anlaşmanın bu ikisi arasındaki sorunları bitireceği net değildir (Derman & Haya, 2014, s. 3).

Başkan Trump, ABD ordusunun Afganistan'dan çekmek istediğini açıklamıştır, ancak Afganistan'daki ordu mevcudunu azaltacak herhangi bir karar henüz alınmış değildir. Birçok gözlemci ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin Afgan hükümetinin tamamen çökmesine ve belki de Taliban'ın tekrar ülkeye hâkim olmasına sebep olacağını düşünmektedir. Taliban, an itibarıyla 2001'den beri olduğu en güçlü askeri pozisyonudadır. Afganistan siyasi yaşamında ise, belirsizlik hâlâ hüküm sürmektedir; Nisan 2019'da yapılması planlanan başkanlık seçimleri iki kez ertelenmiştir ve Eylül 2019'da yapılması planlanmaktadır (TOBB, 2019).

2015'ten beri Afganistan'da NATO önderliğinde "Resolute Support Mission" (Kararlı Destek Misyonu) adı verilen program kapsamında Afgan hükümet güçleri, ABD terörle mücadele güçleri ve bazı yardımcı güçler tarafından eğitilmekte ve onlara yardımcı olunmaktadır. Terörle mücadele operasyonları ile birlikte bu eğitim faaliyetleri *Operation Freedom's Sentinel*'i (OFS) oluşturmaktadırlar ve savaşı bitirmek için son adım olarak görülmektedirler. Öte yandan ABD savaşı bitirmek için, Taliban'la da doğrudan görüşmektedir. Oysa bu durum ABD'nin önceki ilkelerinin çiğnenmesi demektir (Motafaker, 2018, s. 585-586).

Görüşmenin Ocak 2019'daki taslağına göre, Taliban Afgan topraklarında teröristlerin faaliyetlerine engel olacak ve ABD güçleri de Afganistan'dan çekilecektir. ABD bir anlaşmaya varıldığını kabul etmemektedir. Görüşmeler Afgan hükümetini içinde bulundurmamaktadır. Afgan hükümeti ülkedeki yozlaşmayı azaltmak ve bütçe disiplini iyileştirmek için bazı adımlar atmış olmakla beraber, isyancılara karşı toprak kaybetmesi ve güvenlik konusundaki sıkıntılar sebebiyle eleştirilmektedir. ABD'nin yaptığı büyük miktarda yardımlar, Afgan hükümetinin kapasitesini yükseltmiş olmakla beraber, Afganistan'da stabilite koşulları oldukça

uzak görünmektedir. ABD tarafı, ülkenin atıl durumdaki doğal kaynaklarının, gelecekteki ticaret yollarının merkezinde kalması beklenen coğrafi konumunun, ülkenin hem ekonomik hem sosyal hem de politik olarak gelişmesinde rol oynayacağını ummaktadırlar. Ancak an itibariyle Afganistan'ın ekonomik ve politik görünümü negatif olmasa bile, en azından belirsiz görünmektedir (Şahin D. , 2016, s. 231).

Ağustos 2017'de Başkan Trump, canlı yayında yeni bir Güney Asya stratejisini açıklamıştır. Buna göre ABD güçlerine daha geniş hedef yetkisi verilecek, Pakistan'a daha fazla baskı uygulanacak, ABD ve uluslararası güçlerin sayısı arttırılacaktır. Bu gelişmeler ABD'nin, Afganistan konusunda daha ciddi olacağını işaretleri olarak algılanmıştır. Ancak bir yıldan az bir süre, askeri açıdan bir ilerleme olmayınca Trump yönetimi, bu kez Temmuz 2018'de Taliban ile doğrudan görüşeceğini ve görüşmelerde Afgan hükümetinin yer almayacağını açıklamıştır. Bu durum, ABD politikasındaki eski yaklaşımın terkedilmesi anlamına gelmiştir. Eylül 2018'de Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Afganistan eski büyükelçisi Zalmay Khalilzad'ı yeni oluşturulan Afgan Barışı Özel Temsilciği görevine atamıştır. Khalilzad, bu tarihten beri Doha'da birkaç kez Taliban temsilcileri ile görüşmüştür. Ayrıca Afgan ve Pakistan hükümetleri başta olmak üzere bölgedeki hükümetler ile tavsiye görüşmeleri yapmıştır (Rempfer, 2019, s. 12).

2019 Ocak ayında Doha'da altı günlük görüşmeden sonra Khalilzad, Taliban'ın eğer ABD güçleri ülkeden tamamen çekilirse, Afganistan'ın uluslararası terörizmin yuvası olmasını engellemek için çalışmayı kabul ettiğini açıklamıştır. 12 Mart'ta sona eren daha uzun bir görüşmenin ardından, terörle mücadele ve ABD çekilmesi konusunda taslak bir anlaşmanın sağlandığı açıklanmıştır. Ayrıca tam bir anlaşma sağlandıktan sonra Taliban ile hükümet ve diğer Afganların, kendi içlerinde bir anlaşmaya varacakları ve ateşkes imzalayacakları belirtilmiştir. Temmuz 2019'da Kâbil'e giden Dışişleri Bakanı Pompeo, 1 Eylül'den önce bir barış anlaşması imzalamayı umduklarını ifade etmiştir. ABD-Taliban görüşmelerinde yine Kâbil bulunmamaktadır; zira Taliban uzun süredir, dış güçlerin yozlaşmış gayrimeşru bir kuklası olarak gördükleri Afgan hükümeti ile görüşmeyi reddetmektedir. Bu durum ve sürekli yaşanan Taliban saldırıları, ABD'nin, Taliban bu iki duruma çözüm

bulmadan devam etmemek üzere görüşmeleri durdurmasına neden olmuştur (Thrall & Goepner, 2019).

Afgan Devlet Başkanı Ashraf Ghani, hükümetinin Afganların haklarını sınırlayan herhangi bir anlaşmayı kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Ocak 2019'da canlı yayında hükümetin söz hakkı olmadan imzalanacak ve ABD güçlerinin Kâbil'den çekilmesi ile bitecek herhangi bir anlaşmanın felaket ile sonuçlanacağını ifade etmiştir. Örnek olarak Sovyet destekli hükümetin düşmesi ile yaşanan ve Taliban'ın yükselişine sebep olan 1990'lar iç savaş dönemine işaret etmiştir. Temmuz 2019'da birkaç düzine Afgan ile 17 Taliban temsilcisi görüşmüşlerdir. Görüşmede bazı hükümet yetkilileri bulunmakla beraber bunlar hükümeti temsilen değil, kişisel olarak orada bulunmuşlardır. İki gün süren bu "Afganlar Arası Barış Konferansı" Afganlar arası bir barış anlaşmasının önemini vurgulayan ortak açıklama ile bitmiştir ve bu durumu Khalilzad büyük bir başarı olarak değerlendirmiştir. Kâbil ile Taliban'ın nasıl bir zeminde anlaşabilecekleri ve Taliban'ın silahlı mücadeleyi bırakıp bırakmayacağı soru işareti olmayı korumaktadır. Ancak Taliban'ın "güç üzerinde tekel olmayı arzulamadıkları" konusunu vurgulayan açıklamaları, bir nebze umut vermiştir. Yine de kadınlar başta olmak üzere birçok Afgan, Taliban yönetiminde yaşadıklarını unutmadıkları için, Taliban'a temkinli yaklaşmaktadır (CRS, 2019, s. 1).

3.3. BÖLGESEL AKTÖRLERİN AFGANİSTAN POLİTİKALARI

Bölgesel dinamikler ve dış güçlerin müdahaleleri Afganistan'daki çatışma ortamı için oldukça önemlidir. Bu bağlamda en önemli komşu devlet Pakistan'dır. Pakistan'ın, Afganistan konusunda genellikle olumsuz etkileri olmakla beraber birçok konuda rol oynamıştır. Pakistan güvenlik servislerinin, Afgan isyankâr gruplara, örneğin ABD tarafından oluşturulmuş terörist organizasyon olan ve sonradan Taliban'ın bir parçası haline gelen Haqqani Network'e destek verdiği bilinmektedir (CRS, 2019, s. 7).

Afgan liderler ve ABD askeri, yöneticileri isyanın gücünü ve sürekliliğini doğrudan veya dolaylı olarak Pakistan desteğine bağlamaktadırlar. Başkan Trump da, Pakistan'ı savaştıkları teröristleri barındırmakla suçlamıştır. ABD yetkilileri,

Pakistan'daki terörist yataklarını uzun zaman önce tespit etmişlerdir; ancak Pakistan yetkilileri, Taliban'ın Afganistan içinde artan bölgesel kontrolünün altını çizmektedirler. Pakistan'ın güçsüz ve istikrarsız bir Afganistan'ı, güçlü ve birleşmiş bir Afganistan'a tercih edeceğine inanılmaktadır. Özellikle de şu anki gibi, Pashtunların yönettiği güçlü bir Afganistan'ın, Pakistan'daki gergin Pashtun azınlığı alevlendireceği düşünülmektedir. Ancak gerçekte Afganistan'daki istikrarsızlık, Pakistan'a da zarar verebilecektir. Pakistan İslamcı militanlardan, Afgan mültecilerden ve iki kilometreden daha uzun sınırından dolayı, istikrarsız bir Afganistan'dan ilk zarar görecektir. Pakistan Güvenlik Kurulu, Hindistan tarafından stratejik olarak kuşatılmaktan korkmakta ve Afgan Taliban'ını nispeten dost canlısı ve kesin bir şekilde anti-Hindistan bir oluşum olarak görmektedir. Afganistan'ın korkuları da, Hindistan'ın Afganistan'daki diplomatik ve ticari var oluşu ile ve ABD'nin bu durumu desteklemesiyle kamçılanmaktadır. Afganistan'ın Hindistan ilgisi, daha çok Hindistan'ın bölgesel rakibi olan Pakistan'ın Orta Asya üzerindeki Hint çıkarlarına darbe vurmasından ileri gelmektedir (Thrall & Goepner, 2019).

Başkan Trump, Ağustos 2017'de Pakistan'ın teröre destek vermesine artık seyirci kalamayacaklarını, Taliban ve benzeri grupların hem bölgeye hem de tüm dünyaya tehdit oluşturduğunu belirtmiştir. Ancak ABD-Pakistan askeri ilişkisine vurgu yaparak, Pakistan'a da, "değerli bir ortak" demeyi ihmal etmemiştir. Ocak 2018'de Trump yönetimi, Pakistan ile güvenlik ortaklığını durduracağını açıklamıştır; bu da milyarlarca dolarlık yardımı kapsamaktadır. 2018'in sonralarından beri Trump yönetimi, Taliban ile görüşmeleri başlatmak için İslamabad'ın desteğini aramaktadır. Pakistan'ın gerçekleştirdiği bir önemli hareket Ekim 2018'de, daha önce ABD-Pakistan ortak operasyonu ile ele geçirilmiş olan, Taliban kurucularından Mullah Abdul Ghani Baradar'ı serbest bırakmak olmuştur. Sonradan Baradar ile birkaç kez Doha'da görüşen Khalilzad, Şubat 2019'da Baradar'ın serbest bırakılmasının kendi isteği olduğunu söylemiş ve Pakistan'a da, Taliban temsilcilerinin Doha'ya ulaşımını sağladığı için teşekkür etmiştir. Ancak daha sonra Pakistan'ın durumu ile ilgili farklı açıklamalar yapılmıştır. Nisan 2019'da dışişleri bakanlığı kongreye verdiği raporda, "Pakistan, ABD Güney Asya stratejisini desteklemek için bazı kısıtlı ve geri dönüştürülebilir adımlar atmış olmakla beraber

... (güvenlik yardımı) cezasının kaldırılması için gerekli uzun vadeli geri dönülemez adımları attığını görmüş değiliz.” denilmiştir (Rempfer, 2019, s. 12).

Afganistan Orta Asya’daki birçok komşusu ile yakın bağlarını korumaktadır; fakat süren istikrarsızlık bu ilişkileri etkilemektedir. Geçtiğimiz iki yılda ABD komutanları Taliban’a, İran ve Rusya’dan giderek artan ölçekte yardım geldiğini bildirmişlerdir. Bu ülkeler artan yardımları, ISIS varlığını ve eylemlerini meşrulaştırmak için kullanmaktadırlar. Bu iki ülke de, 1990’larda Taliban’a karşı olmuş olmalarına rağmen, şu anda Taliban’ı ABD’ye karşı daha işlevsel görmektedirler. Afganistan, ayrıca Çin tarafından da, Asya’daki hedefleri ve küresel amaçları için önceliklerden biri olarak görülmektedir. Başkan Trump, ayrıca Hindistan’ı da Afgan ekonomik gelişiminde daha büyük rol oynamaya çağırmıştır. Bu söylem Afganistan’da, Hindistan’ın tutumundan çekinen Pakistan tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Hindistan, Afganistan’ın yeniden inşasında en büyük bölgesel destekçi olmakla birlikte, Hint hükümeti şu ana kadar Kâbil ile daha derin bir savunma ilişkisi içerisine girmeye yönelik herhangi bir eğilim göstermemiştir (CRS, 2019, s. 9).

SONUÇ

Güvenlik olgusunun tanımını Soğuk Savaş döneminden itibaren farklılık göstermiştir. Savunulması gerekli olan yalnızca toprak bütünlüğü ve egemenlik olmamaktadır. Terörizm, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, iklim farklılığı, hastalıklar, güvenlik sahasının genişlemesine neden olmuştur. Bahsi geçen tehditler bölgelerin dışına taşarak dünyanın her yerine ulaşmaktadır. Bu tehditler ile baş etmek için devletler zorlanmaktadırlar.

Ülkenin içyapısındaki gelişmeler sınırlara taşınca diğer devletleri de etkilemektedir. Yeni ortaya çıkan tehditler ile mücadelesi uyumlu ve ortak uğraşlar gerektirmektedir. Yaşananlar ilk olarak bölgesel olarak baş gösterir. Belirli fırsatlar ve tehditler işbirliği yapmak için devletleri bir araya getirerek söz konusu bölgeyi meydana getirmektedir. Türlü sahalarla çevrilmiş olan bir ülke olan Afganistan bölgeler merkezinde yani Güney Asya, Orta Asya ve bir anlamda Orta Doğu'da yer almaktadır. Sahaları birleştiren bir kara köprüsüdür. Söz konusu bağlantı sahalarda istikrar ve barışı sağlamak gibi tehdit kaynağı da olabilmektedir. 10 seneden çok süren Afganistan içerisindeki milletlerarası toplum misyonu bölgesel, milletlerarası ve iç problemleri ortaya çıkarmıştır. Afganistan genel olarak asırlar süresinde önemini korumayı sürdürürken yirmi birinci yüzyıl içerisinde dünya düzenini biçimlendirmesinde etkili rol oynamıştır. Pek çok Afgan ve yabancıların yaşamını kaybettiği ve buna ek olarak harcanan para 100 milyar doları geçmiştir. Bölge ve bütünüyle ülkeyi dünya istikrar ve barışına ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Türlü bölgeleri bağlayan ve merkezîyetçilik için ülke komşularının, bölgesel kuvvetlerin, hatta dünyadaki güçlerin oyun, müdahale ve girişimleri bile söz konusu olmuştur.

NATO'nun ilk denizaşırı sorumluluğunu Afganistan içerisinde gerçekleştirmiştir. Bütün bölgesel ve milletlerarası örgütler Afganistan'a destek vermiştir. Bu bağlamda güvenlik, istikrar ve barış çok boyutludur. Düşmanı fiziki olarak ortadan kaldırmak gibi eski dönemlere ait bir savaş değildir. Askeri yapılanmanın dışında başka çözümler bulunmalıdır. Bu sebeple 10 seneden uzun savaşı bitirmek gerekmektedir. Afganistan'ın çevresindeki bölgeler tüm dünya ülkeleri için önemli olmuştur. Hindistan ve Pakistan savaş halinde yenmek için kendi

kuvvet halini yapılandırmayı sürdürmektedir. İran nükleer salaha sahip olmayı talep ederek saygınlığını arttırmaya çalışmıştır. Amerika Birleşik Devletleri İran'ın temel stratejisini farklılaştırmak için elinden geleni yapmıştır.

Orta Asya'nın bağımsızlığını ilan etmesinden bu yana çok fazla değişime uğramamıştır. Orta Asya'nın başka dünya ülkelerine ve kendilerine fayda sağlayan önem teşkil eden doğal kaynakları bulunmaktadır. Çin, Hindistan ve Rusya sözü edilen sahalarda kendi saygınlığını yaymak için çalışmaktadır. Sahada etkinliği karmaşıklaştıran oluşum bahsi geçen ülkelerin stratejileri ve yararlandıkları araçlarıdır. Zorluklarla başa çıkmak ve gereken yerlerde birbirlerine destek olarak için bölgesel oluşumların olduğu bilinmektedir. Bu hedef doğrultusunda, İstanbul süreci, 2011 senesinde başlatıldı. Ülkeler arasındaki beraberliği teşvik etmek ve bu teşviki hızlı bir şekilde hayata geçirilmek temel amaç olmuştur. Süreç politik, iktisadi, sosyal, güvenli ve kültürel sahalarda baş göstermiştir. Buna ek olarak bölge içerisindeki başka sistemlere kapak olmayı ve teşviki sağlamayı hedeflemektedir. Süreci memnuniyet ile kabul eden ülkeler olmuştur. Karşıt görüş olarak, süreci batının aracı ve faydasız olduğu bağlamında eleştirenlerde olmuştur. Sürecim kurumsal hale gelmesine örnek olarak; Pakistan ve Rusya muhalefeti verilebilir. Girişimin önem teşkil eden ve mükemmel başarısının biraz zaman aldığı bilinmektedir. Ülkeler; süren iktisadi, siyasi, kültürel, sosyal ve güvenlik uğraşlarını hızlandırmak için çabalamaktadır. Ülkelerin senelik olarak birleşmesi, aralarında güvenin oluşmasına neden olmaktadır.

Ülkelerin bağı ve birlikteliği yalnızca tehditler ile mücadele etmek boyutuyla algılanmamalıdır. Bu durumun ülkelerdeki istikrarı da sağlayacaktır. Bölge ve bölge dışı stratejiler Afganistan'ın içyapısı eski zamanlardan bu yana etkilendiği için İstanbul Süreci Afganistan merkezlidir. Sahaları birbirine bağlayan Afganistan içerisindeki istikrar bahis geçen sahaları pozitif yönlü olarak etkilemektedir. Bu sebeple Afganistan'ın istikrarını, iktisadi yapısını ve güvenliğini sağlayacak global ve bölgesel düzenlemeler özellikle son zamanlar başlatılmıştır. İstanbul Süreci elde bulunan kurumların ve düzenlemelerin yalnızca Afganistan'ın iç durumu için olmadığı kanıtlanarak tüm düzenlemeleri içermeye çalışmaktadır. Kurumların sahada özellikle Afganistan'a ilişkin stratejisinde yalnız başına hareket etmeleri Afganistan ve başka devletleri negatif yönlü olarak etkileyerek iktisadi, politik ve güvenlik

bakımından sahaları kötü hale sürükleyeceğini ifade etmek için çabalayan İstanbul Süreci beraberliği teşvik etmektedir.

Afganistan 1747 senesinde kurulan Afgan İmparatorluğu'ndan bugüne değin geçen süreçte kısa vadeli dönemler haricinde istikrarsız bir ülke olmuştur. Afganistan'da çağdaşlaşma ve ulusallaşma girişimleri Rus ve İngiliz baskılarıyla başarılı olamamıştır. Özellikle 1989 senesinde yaşanan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği işgali ve ardından yaşanan iç savaş etnik sınıflar arasında düşmanlıklar yaratmıştır. Ülkenin coğrafi yapısı etnik sınıfları birbirinden ayırmış ve karşılıklı sosyal, kültürel ve ticari bağlantıların yapılması olası değildir. Coğrafi yapı sebebiyle dışarıdan bir kuvvetin ya da Afganistan içerisindeki bir sınıfın ülke genelinde egemenlik kurması söz konusu aşamada olası görülmemektedir. Etnik sınıflar arasında eski zamanlar temelli itilaflar vardır. Coğrafi yapı merkezi devletin denetimini sağlamaktadır ve denetim dışında yer alan sahalarda kanundışı sınıfların hareket alanı olmaktadır. Ulaşım sahaları Afganistan'ın belli sahalarda yeterli seviyededir. Söz konusu durum kamu hizmetlerinin Afganistan'ın her yerine ulaşmasını engellemektedir.

Afganistan'ın sanayisi milletlerarası düzeyin oldukça altındadır ve tarım toplumu nitelikleri taşımaktadır. Su ve yer altı kaynaklarınca zengin olmasına karşın bahsi geçen kaynakları idame ettirebilecek bir altyapıya sahip değildir. Tarım ekonomisi niteliği taşımasına karşın tarım sahaları susuzluk ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği zamanında döşenen mayınlar sebebiyle etkin kullanılamamaktadır. Sulama kanalları savaş zamanında tahrip edilmiştir. Senelerdir devam eden çatışmalar sebebiyle yabancı yatırımlar Afganistan'a yatırım yapma taraftarı değildir. Yerel sermaye çevreleri ise yatırım yapmaktan çok legal olmayan sektörlerde sermayelerini büyütmeyi seçmektedirler. Yatırımların olmadığı ülke içerisinde çağdaşlaşmanın gereği olan şehirleşme gerçekleştirmekte, din haricinde politik ideolojiler görülmemektedir. Afganistan iktisadi yönden dış desteklere gereksinim duymaktadır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile yaşanan savaştan yıkım ile çıkan Afganistan çiftçisi, iç savaş zamanında yaşamını sürdürmek için bir sınıfa dahil olmaya ve uyuşturucu tarımına başlamaya mecbur kalmıştır. Hem Sovyetlere karşı

verilen çabaların hem de iç savaşta sınıfların karşılıklı mücadelesinin finansı Afyon üretimiyle sağlanmıştır.

1989 senesine değin afyon üretimi dikkat çekmez iken söz konusu seneden itibaren üretim hızında gözle görülür bir artış söz konusudur. Afganistan'ın yapılanması için gereken kalifiye birey sermayesi Afganistan'ı terk etmiştir. Eğitim yapısı güçlü değildir ve kırsal bölgede eğitim, dini sınıfların denetimi altında geleneksel şekilde gerçekleşmektedir. Kamu yönetimlerinin amir ve personel özellikleri doğrultusunda değil etnik aidiyet ve rüşvet yolu ile göreve atanmaktadır. Özellikle emniyet, halk meclisi ve yargı gibi oluşumlarda yolsuzluk yüzdesi çok yüksektir. Bireyler resmi adalet sistemi yerine daha güvenilir gördükleri gayri resmi hukuk meclisleri içerisinde anlaşmazlıkların çözülmesini istemektedirler. Amerika Birleşik Devletleri liderliğindeki Batı'nın Afganistan içerisinde yapmaya çalıştığı iyileştirmelerde biraz yol alınmış olsa bile Afganistan henüz kendi kaynakları ile hayatta kalabilecek güce değildir. Sermayesinin temel kaynağı uyuşturucu olan ve Afganistan politikasında de etkin olan iktisadi elitlerin merkezi ve yerel idaredekilerde mevcudiyetleri sürdüğü, tekrar gelişme sürecinde söz konusu bireylerin saygınlığından faydalanma siyaseti sürdüğü sürece Afganistan'ın istikrarı elde etmesinin olası olmadığı bilinmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasi-Shavaz, M. J., Glazebrook, D., Jamshidiha, G., Mahmoudian, H., & Sadeghi, R. (2005). *Return To Afghanistan? A Study of Afghans Living in Mashhad, Islamic Republic of Iran*. <http://www.unhcr.org/434f69e92.pdf> adresinden alınmıştır
- Acet, G. S., & Doğan, F. (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 59-76.
- Afganistan Embassy. (2019). *About*. <https://www.afghanistanembassy.no/about-afghanistan/> adresinden alınmıştır
- Ahmetbeyoğlu, A. (2002). *Afganistan Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tativ Yayınları.
- Akkurt, M. (2004). 11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alikhani, M. (2011). *Padeshahan Motaakher-e Afghanistan*. Kabul: İrfan Yayınları.
- Azimi, M. (2012). *Daramadi bar Joghrafiyaye Tabii Afghanistan*. Kabul: İlim ve danesh(Khorasan) Yayınları.
- Azimi, M. (2012). *Madkhali bar Joghrafiyaye Siyasi Afghanistan*. İstanbul: İlim ve Danesh (Khorasan) Yayınları.
- Badakhshani, O. (2009). *Nation Building in Afghanistan*. Amsterdam: Vrije Universiteit of Amsterdam.
- Bahadır, G. (2011). Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi. *Turkish Studies*, 6(1), 707-726.
- Barfield, T. (2013). *Afghanistan: A Cultural and Political History*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bimay, M. (2002). Kentleşme Sürecinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Siyasal Katılma Olgusu Üzerindeki Etkisi: Batman İli Örneği. *Yayımlanmamış*

Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Blood, P. R. (1998). *Afghanistan a Country Study*. Library of Congress. Washington, D.C.: Federal Research Division.

Büyükbaş, M. (2006). Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CENTCOM. (2018). *Islamic Conquest (652-870 AD continuing to the present)*. <https://www.cemml.colostate.edu/cultural/09476/afgh02-10enl.html> adresinden alınmıştır

CIA- The World Factbook. (2017). Ocak 10, 2019 tarihinde <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html#wfbPhotoGalleryModal> adresinden alındı

CRS. (2019). Afghanistan: Background and U.S. Policy In Brief. *Congressional Research Service*, 1-13.

DEİK. (2012). *Afganistan Ülke Bülteni*. İstanbul: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.

Derman, G. S., & Haya, B. (2014). 11 Eylül Sonrası Afganistan'daki Güvenlik Sistemi. *Akademik Bakış Dergisi*(41), 1-16.

Deupree, L. (2009). *Afghanistan (Princeton Legacy Library)* (4 b.). Princeton: Princeton University Press.

Encyclopaedia Iranica. (2018). *Afghanistan*. Geography: <http://www.iranicaonline.org/articles/afghanistan-i-geography> adresinden alınmıştır

Erman, K. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 394-420.

Evaluation Report. (2019, Mayıs). *Country Programme Evaluation Afghanistan*. www.oecd.org/countries/afghanistan/47107291.pdf adresinden alınmıştır

- Ewans, M. (2005). *Conflict in Afghanistan: Studies in Asymmetric Warfare*. New York: Routledge.
- Farhang, M. (2015). *Afghanistan Dar Panj Qarn Akhir*. Kabul: Sarvar Saadet Yayınları.
- Farhang, S. (1994). *Afghanistan in the last five centuries*. Pakistan: Daman Kitap.
- Faruq, A. (2013). A Brief History of Afghanistan. *Amiri Publications*, 2, 11-24.
- Ghaznavi, A. (2013). *Tarikh Siyasi Moaser Afghanistan*. Kabul: İrfan Yayınları.
- Ghobar, G. M. (2011). *Afghanistan Dar Masir Tarikh*. Kabul: İrfan Yayınları.
- Gökırmak, M. (2011). Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7(13), 7-42.
- Gregorian, V. (2013). *The Emergence of Modern Afghanistan*. California: Stanford University Press.
- Habibi, A. H. (1967). *A Short History of Afghanistan*. Afghanistan : Book Publishing Institution.
- Hamşioğlu, O. (2016). Afgan Modernleşmesi ve Türkiye. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü.
- Hirai, G. (2015). The Forbidden Corridor of Wakhan. *A Journey to the Afghan Pamir*, 1-11.
- Hyman, A. (2002). Nationalism in Afghanistan. *Int. J. Middle East Stud.*(34), 299-315.
- İslam Ansiklopedisi. (2016). *Gazneliler*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazneliler> adresinden alınmıştır
- Kâbil Büyükelçiliği. (2017). *Afganistan Ülke Raporu*. Ankara: Kâbil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.
- Katzman, K. (2015). *Afghanistan: Post-Taliban Governance, Security, and U.S. Policy, Congressional Research Service Report*. <https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL30588.pdf> adresinden alınmıştır

- Khelejani, A. H. (2013). İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lansford, T. (2017). *Afghanistan at War: From the 18th-century Durrani Dynasty to the 21st Century*. CA: ABC-CLIO . Santa Barbara.
- Mauritius Trade Easy. (2019). *Afghanistan: Economic and Political Overview*. <http://www.mauritiustrade.mu/en/market-survey/afghanistan/economic-and-political-outline> adresinden alınmıştır
- Mazhar, M. S., Khan, S. O., & Goraya, N. S. (2012). Ethnic Factor in Afghanistan. *Journal of Political Studies*, 19(2), 97-109.
- Motafaker, M. J. (2018). Post-Taliban Dönemi Afganistan'daki Terör Gruplarının Sosyal Boşluk ve Ayrışmalar Bağlamında İncelenmesi: Taliban Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 583-595.
- Obayd, N. (2017). 11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan'daki Ekonomik Kalkınma Dönüşümü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(9), 131-158.
- Oğuz, E. (1998). *Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa*. İstanbul: Cep Kitapları.
- People Groups . (2019). *Tajik in Afghanistan*. https://joshuaproject.net/people_groups/14372/AF adresinden alınmıştır
- People Groups. (2018). *Hazara in Afghanistan*. https://joshuaproject.net/people_groups/12076/AF adresinden alınmıştır
- People Groups. (2018). *Turkmen in Afghanistan*. https://joshuaproject.net/people_groups/15654/AF adresinden alınmıştır
- Priya, G. (2014). Importance of Afghanistan in Inner Asian Geopolitics. *The Criterion An International Journal in English*, 5(3), 94-100.
- Rasanayagam, A. (2005). *Afghanistan: A Modern History*. New York: I.B. Tauris & Co.Ltd.
- Rashid, A. (2009). *Descent Into Chaos: The U.S. and the Disaster in Pakistan, Afghanistan, and Central Asia*. UK: Penguin Books.

- Rempfer, K. (2019). H.R. Mc Master Says The Public Is Fed A ‘War-Weariness’ Narrative That Hurts US Strategy. *Military Times*.
- Saikal, A. (2006). *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*. New York: Fifth Avenue.
- Sivrioğlu, U. T. (2015). İlk İslam Fetihleri ve Sasani Devleti'nin Çöküşü. *Turkish Studies, 10(9)*, 389-428.
- Şahin, D. (2016). Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi. *Yüziüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi(1)*, 226-245.
- Şahin, S. (2016). Afganistan'daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 5(3)*, 1144-1160.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2008). 18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi. *Avrasya Etüdleri, 2(34)*, 61-82.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2019). *Afganistan'ın Ekonomisi*. <http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa> adresinden alınmıştır
- Temizyürek, F., Barın, E., & Ustabulut, M. Y. (2016). Afganistan'ın Dil Politikası ve Afganistan'da Türkçe Eğitimin Tarihi. *Türk Bilig(32)*, 155-168.
- Thrall, A. T., & Goepner, E. (2019). *Another Year of the War in Afghanistan*. Texas National Security Review: <https://www.cato.org/publications/commentary/another-year-war-afghanistan> adresinden alınmıştır
- TOBB. (2019). *Ülke Masaları Bülteni*. <https://www.tobb.org.tr/DisTicaretMudurlugu/Documents/UlkeMasalariBulteni/Ocak2019.pdf> adresinden alınmıştır
- Tunç, M. (2017). Saffari Devleti (861-1003). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Warikoo, K. (2007). *Afghanistan: The Challenge*. New Delhi: Pentagon Press.
- Yarqin, M. (2013). *Barghayi Az Tarikh Özbakan Afghanistan*. Kâbil: Moalef Yayınları.

Yarqin, M. (2013). *Barghayi Az Tarikh Özbakan Afghanistan*. Kabul: Moalef Yayınları.

Yazıcı, O. (2011). *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*. Malatya: Huzur Cilt Evi.

Yıldırım, S. G. (2018). Göç ve Afganlar:“İstikrarlı Mülteciler”. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 128-159.

Zaeef, A. S. (2010). *My Life With Taliban*. New York: Columbia University Press.

ÖZGEÇMİŞ

1992 yılında Mezar şarif Afganistanda doğdum. İlkokulu. Ortaokulu. Liseyi Mezar şarif da okudum 2012 yılında başladığım Giresun üniversitesi uluslararası ilişkiler başladım 2016 mezun oldum 2017 yılında direk yüksek lisans avrasya araştırmaları kazandım 2018 Tajikstanda diplomat olarak işe girdim halen bu görevi yürütmekteyim.

